

An Explanatory Framework for Islamic Financial Reporting Based on a Meta-synthesis

Akbar Abedini

*PhD Student in Accounting, Qom Branch, Islamic Azad University, Qom, Iran.
a.abedini88@yahoo.com*

Zahra Dianati Deilami

*Associate Professor of Accounting, Faculty of Financial Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)
dianati@khu.ac.ir*

Reza Ghomi Jamkarani

*Associate Professor of Accounting, Department Ghom Branch, Islamic Azad University, ghom, Iran
Accountghom@gmail.com*

Abstract:

Islamic financial reporting has increasingly become a significant area of research in accounting and finance in recent years, due to the expansion of Islamic finance, interest-free banking, Shariah-compliant financial instruments, and the growing demand for religious, ethical, and social transparency. However, the existing literature has addressed this subject from various jurisprudential, accounting, economic, institutional, ethical, and Islamic banking perspectives. As a result of this diversity and fragmentation of viewpoints, a coherent framework for explaining the foundations, objectives, components, and processes of Islamic financial reporting has not yet been fully developed. This gap is particularly significant in Iran, where, despite the formal emphasis of the financial system on interest-free banking and Islamic financing, an indigenous and integrated framework for guiding the theoretical and practical development of Islamic financial reporting has not been comprehensively formulated. Accordingly, this study aims to develop an explanatory framework for Islamic financial reporting using a qualitative meta-synthesis method. The research corpus includes scholarly articles, domestic and international institutional sources, and documents related to Islamic accounting, Islamic disclosure, Islamic accounting standards, Shariah governance, Islamic accountability, and Islamic social and sustainability reporting. In total, 130 sources were reviewed, including 87 n sources published between 1382 and 1404 (Shamsi calendar) and 43 English and international sources published between 1997 and 2026. The findings

Semiannually journal of Value & Behavioral Accounting

Indicate that Islamic financial reporting is not merely an extension of conventional financial reporting; rather, it is grounded in the philosophical, epistemological, anthropological, and fundamental value-based foundations of Islam. The proposed framework consists of Islamic foundations, the Islamic economic system and institutional environment, jurisprudential and Shariah rules, users' information needs, theoretical components of reporting, standards and institutional mechanisms, and the processes of recognition, measurement, presentation, disclosure, and Shariah assurance. The resulting framework can serve as a basis for theory development, the formulation of indigenous standards, the evaluation of the compatibility of existing standards, and the enhancement of transparency, accountability, trust, and informational justice in Islamic financial institutions.

Keywords: Islamic financial reporting, Islamic accounting, meta-synthesis, explanatory framework, Shariah disclosure, Shariah governance, Islamic accountability.

Copyrights

This license only allowing others to download your works and share them with others as long as they credit you, but they can't change them in any way or use them commercial.

ارائه چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی با استفاده از روش فرا ترکیب

اکبر عابدینی^۱ زهرا دیانتي دیلمی^{۲*} رضا غلامی جمکرانی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۴/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۱۰

چکیده

گزارشگری مالی اسلامی در سال‌های اخیر، به دلیل گسترش مالی اسلامی، بانکداری بدون ربا، ابزارهای مالی شرعی و افزایش مطالبه برای شفافیت دینی، اخلاقی و اجتماعی، به حوزه‌ای مهم در پژوهش‌های حسابداری و مالی تبدیل شده است. ادبیات موجود از منظرهای متنوع فقهی، حسابداری، اقتصادی، نهادی، اخلاقی و بانکداری اسلامی به این موضوع پرداخته ولی به دلیل پراکندگی دیدگاه‌ها، هنوز چارچوبی منسجم برای تبیین مبانی، اهداف، اجزا و فرایندهای گزارشگری مالی اسلامی ارائه نشده است. این خلأ در ایران اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا با وجود تأکید نظام مالی کشور بر بانکداری و تأمین مالی اسلامی، چارچوبی یکپارچه برای هدایت نظری و عملی گزارشگری مالی اسلامی به‌طور کامل تدوین نشده است. لذا این پژوهش با هدف ارائه چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی و با استفاده از روش کیفی فرا ترکیب انجام شده است. جامعه پژوهش شامل مقالات علمی، منابع نهادی داخلی و بین‌المللی و اسناد مرتبط با حسابداری اسلامی، افشای اسلامی، استانداردهای حسابداری اسلامی، حکمرانی شرعی، پاسخگویی اسلامی و گزارشگری اجتماعی و پایداری اسلامی است. در مجموع، ۱۳۰ منبع حایز شرایط، شامل ۸۷ منبع فارسی در بازه ۱۳۸۲ تا ۱۴۰۴ و ۴۳ منبع انگلیسی و بین‌المللی در بازه ۱۹۹۷ تا ۲۰۲۶ بررسی شد. یافته‌ها نشان می‌دهد گزارشگری مالی اسلامی صرفاً توسعه‌ای از گزارشگری مالی متعارف نیست، بلکه بر مبانی فلسفی، معرفت‌شناختی، انسان‌شناختی و ارزش‌های بنیادین اسلام

^۱ دانشجوی دکترای حسابداری، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران. a.abedini88@yahoo.com

^۲ دانشیار گروه حسابداری، دانشکده علوم مالی دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران. (نویسنده مسئول) dianati@khu.ac.ir

^۳ دانشیار گروه حسابداری، واحد قم، دانشگاه آزاد اسلامی، قم، ایران. Reza.gholami@iau.ac.ir

استوار است. چارچوب پیشنهادی شامل مبانی اسلامی، نظام اقتصادی و محیط نهادی، قواعد فقهی و شریعت، نیازهای استفاده‌کنندگان، اجزای نظری گزارشگری، استانداردها و سازوکارهای نهادی، فرایندهای شناسایی، اندازه‌گیری، ارائه، افشا و اطمینان‌بخشی شرعی است. خروجی این چارچوب می‌تواند مبنایی برای توسعه نظریه، تدوین استانداردهای بومی، ارزیابی سازگاری استانداردهای موجود و ارتقای شفافیت، پاسخگویی، اعتماد و عدالت اطلاعاتی در نهادهای مالی اسلامی باشد.

واژگان کلیدی: گزارشگری مالی اسلامی، حسابداری اسلامی، فراترکیب، چارچوب تبیینی، افشای شرعی، حاکمیت شرعی، پاسخگویی اسلامی.

۱- مقدمه

گزارشگری مالی در معنای متعارف آن، سازوکاری نهادی برای شناسایی، اندازه‌گیری، ارائه و افشای اطلاعات مالی درباره واحد گزارشگر است که هدف اصلی آن فراهم کردن اطلاعات مفید برای تصمیم‌گیری استفاده‌کنندگان، به‌ویژه سرمایه‌گذاران، وام‌دهندگان و سایر اعتباردهندگان، و نیز ارزیابی مباشرت و پاسخگویی مدیریت نسبت به منابع تحت اختیار است (هیئت استانداردهای بین‌المللی حسابداری: ۲۰۱۸ و ۲۰۲۳).^۱

در چارچوب‌های رایج حسابداری، به‌ویژه چارچوب مفهومی گزارشگری مالی^۲، مفاهیمی مانند هدف گزارشگری مالی، ویژگی‌های کیفی اطلاعات، عناصر صورت‌های مالی، شناخت، اندازه‌گیری، ارائه و افشا به‌عنوان مبانی نظری تدوین استانداردها و تهیه گزارش‌های مالی مطرح می‌شوند (هیئت استانداردهای بین‌المللی حسابداری: ۲۰۱۸). این منطق تا حد زیادی بر نظریه سودمندی تصمیم^۳، نظریه عدم تقارن اطلاعاتی^۴ و نقش گزارشگری در کاهش شکاف اطلاعاتی میان مدیریت و استفاده‌کنندگان برون‌سازمانی استوار است. با وجود این، هنگامی که گزارشگری مالی در بستر اقتصاد و مالی اسلامی قرار می‌گیرد، مسئله صرفاً به ارائه اطلاعات مالی تصمیم‌مفید محدود نمی‌شود، بلکه ابعاد دیگری مانند مشروعیت معاملات، رعایت عدالت، حفظ حقوق ذی‌نفعان، پاسخگویی در برابر خداوند، جامعه و صاحبان حق، تفکیک درآمدهای مشروع و نامشروع، شفافیت در عقود اسلامی و اطمینان‌بخشی نسبت به انطباق فعالیت‌ها با شریعت نیز اهمیت می‌یابد (حمید، ۲۰۰۰؛ حنیفه، ۲۰۰۲؛ حنیفه و هدیب، ۲۰۰۷؛ سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی، ۲۰۲۰).^۵

براین‌اساس، گزارشگری مالی اسلامی^۶ را نمی‌توان صرفاً امتدادی از گزارشگری مالی متعارف دانست؛ بلکه باید آن را پدیده‌ای چندبعدی تلقی کرد که در پیوند میان مبانی فلسفی و دینی، نظام اقتصادی اسلامی، قواعد فقه معاملات، نیازهای اطلاعاتی ذی‌نفعان، مفاهیم حسابداری، استانداردهای گزارشگری، سازوکارهای افشا و اطمینان‌بخشی شرعی شکل می‌گیرد. در این رویکرد، اطلاعات مالی تنها برای ارزیابی وضعیت مالی، عملکرد مالی و جریان‌های نقدی تولید نمی‌شود، بلکه باید امکان ارزیابی میزان پایبندی واحد اقتصادی به احکام شریعت، عدالت در

^۱ IASB. (2018). Conceptual framework for financial reporting. IFRS Foundation. & IASB. (2023). IAS 1: Presentation of financial statements. IFRS Foundation.

^۲ Conceptual Framework for Financial Reporting

^۳ Decision-usefulness Theory

^۴ Information Asymmetry Theory

^۵ Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institution(AAOIFI)

^۶ Islamic Financial Reporting

توزیع منافع، رعایت حقوق طرفین قرارداد، ایفای مسئولیت‌های اجتماعی و تحقق پاسخگویی اخلاقی و دینی را نیز فراهم سازد. از این منظر، گزارشگری مالی اسلامی علاوه بر کارکرد اقتصادی، دارای کارکردهای فقهی، اجتماعی، اخلاقی، نهادی و نظارتی است.

از منظر نظری نیز ضرورت ارائه چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی از آنجا ناشی می‌شود که هیچ‌یک از نظریه‌های رایج به‌تنهایی قادر به پوشش همه ابعاد این پدیده نیستند. نظریه پاسخگویی اسلامی^۱ نشان می‌دهد که واحد گزارشگر در محیط اسلامی افزون بر مالکان سرمایه، در برابر خداوند، جامعه و صاحبان حق نیز مسئول است (حمید، ۲۰۰۰؛ بیدون و ویلت، ۲۰۰۰؛ حنیفه و هدیپ، ۲۰۰۷). نظریه ذی‌نفعان^۲ دامنه استفاده‌کنندگان اطلاعات را فراتر از سرمایه‌گذاران و اعتباردهندگان گسترش می‌دهد و گروه‌هایی مانند سپرده‌گذاران، ناظران شرعی، دولت، جامعه و نهادهای خیریه را نیز دربر می‌گیرد (فریمن، ۱۹۸۴؛ معالی و همکاران، ۲۰۰۶). نظریه مشروعیت^۳ نیز تأکید می‌کند که نهادهای مالی اسلامی برای حفظ اعتماد دینی و اجتماعی باید سازگاری معاملات، درآمدها و توزیع منافع خود را با انتظارات شرعی آشکار سازند (ساچمن، ۱۹۹۵؛ کاملاً و رمال، ۲۰۱۳). در کنار این‌ها، نظریه نهادی^۴، حکمرانی شرعی^۵ و رویکرد مقاصد شریعت^۶ نشان می‌دهند که گزارشگری مالی اسلامی تحت تأثیر فشارهای قانونی، حرفه‌ای، فقهی و اخلاقی شکل می‌گیرد و باید در خدمت عدالت، شفافیت، حفظ مال و جلوگیری از اکل مال به باطل باشد (چاپرا، ۲۰۰۰؛ دوسوکی و عبدالله، ۲۰۰۷؛ عالم، ۲۰۲۲). بنابراین، تعدد این مبانی نظری خود مؤید آن است که گزارشگری مالی اسلامی نیازمند چارچوبی تلفیقی و تبیینی است که بتواند این دیدگاه‌های پراکنده را در قالب الگویی منسجم سازمان‌دهی کند.

ادبیات بین‌المللی حسابداری اسلامی نشان می‌دهد که هم‌زمان با گسترش بانکداری و مالی اسلامی، بحث درباره ماهیت، ضرورت و قلمرو گزارشگری مالی اسلامی اهمیت بیشتری یافته است. باین‌حال، مطالعات پیشین عمدتاً به‌صورت بخشی توسعه یافته‌اند؛ برخی بر مبانی نظری و فلسفی حسابداری اسلامی، برخی بر افشای اجتماعی و اخلاقی بانک‌های اسلامی، برخی بر رابطه یا تفاوت استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی (IFRS) با استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (AAOIFI)^۷، و برخی دیگر بر حکمرانی شرعی، حسابرسی

^۱ Islamic Accountability Theory

^۲ Stakeholder Theory

^۳ Legitimacy Theory

^۴ Institutional Theory

^۵ Shari'ah Governance Theory

^۶ Maqasid al-Shari'ah Approach

^۷ Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions

شرعی، زکات، عقود اسلامی، افشای مرتبط با شریعت و ریسک عدم انطباق شرعی تمرکز داشته‌اند. این مطالعات، با وجود سهم مهم در توسعه دانش حسابداری اسلامی، کمتر توانسته‌اند ارتباط نظام‌مند میان مبانی اسلامی، اهداف گزارشگری، قواعد شرعی، نیازهای ذی‌نفعان، مفاهیم حسابداری، فرایندهای گزارشگری و پیامدهای اطلاعاتی را در قالب یک چارچوب تبیینی جامع نشان دهند.

این خلأ در ایران اهمیت بیشتری دارد؛ زیرا نظام مالی کشور از یک‌سو بر بانکداری بدون ربا، عقود اسلامی و تأمین مالی اسلامی مبتنی است و از سوی دیگر، با استانداردهای حسابداری داخلی، الزامات بازار سرمایه و تجربه‌های بین‌المللی مانند استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی و استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی مواجه است. پژوهش‌های داخلی نیز هرچند به ضرورت بازتعریف اهداف گزارشگری مالی براساس ارزش‌های اسلامی، پاسخگویی مبتنی بر شریعت، افشای اطلاعات شرعی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی و حکمرانی اسلامی پرداخته‌اند، اما بیشتر بر ابعاد خاص موضوع متمرکز بوده‌اند و هنوز چارچوبی یکپارچه برای توضیح منطق شکل‌گیری گزارشگری مالی اسلامی از مبانی بنیادین تا پیامدهای اطلاعاتی ارائه نشده است (باباجانی و صیدی، ۱۳۸۹؛ غلامی جمکرانی و همکاران، ۱۳۹۲؛ رهنما رودپشتی و همکاران، ۱۳۹۴؛ دیانتی و همکاران، ۱۳۹۸؛ حسینی‌الاصل و همکاران، ۱۳۹۸؛ موسوی و همکاران، ۱۴۰۰).

براین‌اساس، پژوهش حاضر با استفاده از روش فراترکیب در پی آن است که یافته‌های پراکنده نظری، فقهی، مفهومی، استانداردگذاری، افشایی و نهادی پیشین را ترکیب کند و به این پرسش پاسخ دهد که چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی از چه ابعاد و روابطی تشکیل می‌شود. ارزش افزوده تحقیق در آن است که به‌جای ارائه فهرستی از مؤلفه‌ها، منطق ارتباط میان اجزای گزارشگری مالی اسلامی را از مبانی فلسفی، ارزشی و فقهی تا اهداف، قواعد شریعت، نیازهای ذی‌نفعان، مفاهیم حسابداری، استانداردها، فرایندهای شناخت، اندازه‌گیری، ارائه، افشا، کنترل، حسابرسی و اطمینان‌بخشی شرعی تبیین می‌کند.

۲- مبانی نظری و پیشینه پژوهش

ماهیت چندبعدی گزارشگری مالی اسلامی موجب می‌شود که تبیین آن بر پایه یک نظریه منفرد کافی نباشد. در پژوهش حاضر، رویکرد پاسخگویی اسلامی، نظریه ذی‌نفعان، نظریه مشروعیت، نظریه نهادی، رویکرد حکمرانی شرعی، رویکرد سودمندی تصمیم و رویکرد مقاصد شریعت به‌عنوان مبانی نظری مکمل مورد استفاده قرار می‌گیرند. این دیدگاه‌ها، ابعاد متفاوت اما مرتبط گزارشگری مالی اسلامی را توضیح می‌دهند؛ به‌گونه‌ای که پاسخگویی اسلامی «چرایی» گزارشگری، نظریه ذی‌نفعان «برای چه کسانی»، نظریه مشروعیت «ضرورت اثبات سازگاری فعالیت با ارزش‌ها»، نظریه نهادی «نقش محیط قانونی و حرفه‌ای»، حکمرانی شرعی «چگونگی نظارت و اطمینان‌بخشی»، سودمندی تصمیم «کارکرد اطلاعاتی» و مقاصد شریعت «جهت‌گیری هنجاری و اجتماعی» نظام گزارشگری را تبیین می‌کنند.

در میان این مبانی، رویکرد پاسخگویی اسلامی^۱ از جایگاه محوری برخوردار است. در گزارشگری متعارف، پاسخگویی عمدتاً در رابطه میان مدیریت، سرمایه‌گذاران، اعتباردهندگان و سایر تأمین‌کنندگان منابع اقتصادی مورد توجه قرار می‌گیرد؛ اما در دیدگاه اسلامی، مفهوم پاسخگویی دامنه گسترده‌تری دارد. انسان در مقام امانت‌دار منابع، نه‌تنها در برابر صاحبان سرمایه و سایر ذی‌نفعان، بلکه از منظر دینی در برابر خداوند و جامعه نیز مسئول است. بنابراین، گزارشگری باید امکان ارزیابی نحوه تحصیل، استفاده، نگهداری و توزیع منابع، رعایت حقوق صاحبان حق و انطباق فعالیت‌ها با موازین شرعی را فراهم سازد. لوئیس (۲۰۰۱) پاسخگویی در برابر خداوند و جامعه را از مفاهیم بنیادی مرتبط با حسابداری در اسلام می‌داند و بیدون و ویلت (۲۰۰۰) نیز بر اهمیت پاسخگویی اجتماعی و توسعه دامنه افشا در گزارشگری اسلامی تأکید می‌کنند. براین‌اساس، سود و وضعیت مالی اگرچه از اطلاعات ضروری محسوب می‌شوند، اما برای تحقق کامل پاسخگویی اسلامی کافی نیستند.

نظریه ذی‌نفعان^۲، بُعد دیگری از گزارشگری مالی اسلامی را تبیین می‌کند. بر اساس دیدگاه فریمن (۱۹۸۴)، سازمان در شبکه‌ای از روابط با گروه‌های مختلف قرار دارد و تصمیم‌ها و فعالیت‌های آن می‌تواند بر طیف متنوعی از ذی‌نفعان تأثیر بگذارد. بنابراین، اطلاعات سازمان نباید صرفاً بر نیازهای سهامداران متمرکز شود. در محیط مالی اسلامی، دامنه ذی‌نفعان می‌تواند علاوه بر سرمایه‌گذاران و اعتباردهندگان، سپرده‌گذاران، صاحبان حساب‌های سرمایه‌گذاری، مشتریان، کارکنان، دولت، نهادهای نظارتی، هیئت‌های شرعی، دریافت‌کنندگان وجوه خیریه و جامعه را دربر گیرد. در نتیجه، نیازهای اطلاعاتی نیز از اطلاعات مربوط به سودآوری، جریان

^۱ Islamic Accountability Approach

^۲ Stakeholder Theory

نقدی و ریسک مالی فراتر رفته و موضوعاتی مانند انطباق با شریعت، نحوه توزیع منافع، زکات، وجوه خیریه، مسئولیت اجتماعی و آثار فعالیت اقتصادی را شامل می‌شود. معالی و همکاران (۲۰۰۶) براساس اصول اسلامی مجموعه‌ای از افشاهای اجتماعی مورد انتظار برای بانک‌های اسلامی تدوین کردند و نشان دادند که ماهیت اسلامی این مؤسسات انتظارات اطلاعاتی گسترده‌تری ایجاد می‌کند. فاروق و همکاران (۲۰۱۱) نیز در تبیین افشای اجتماعی بانک‌های اسلامی از نظریه ذی‌نفعان و نظریه مشروعیت به‌عنوان مبانی نظری بهره گرفتند (فریمن، ۱۹۸۴؛ معالی و همکاران، ۲۰۰۶؛ فاروق و همکاران، ۲۰۱۱).

در کنار نظریه ذی‌نفعان، نظریه مشروعیت^۱ توضیح می‌دهد که چرا نهادهای اسلامی باید درباره میزان سازگاری فعالیت‌های خود با ارزش‌های شرعی و اجتماعی اطلاعات ارائه کنند. ساچمن (۱۹۹۵) مشروعیت را به ادراک عمومی از مطلوب و مناسب بودن اقدامات یک سازمان در چارچوب نظامی از هنجارها، ارزش‌ها و باورهای اجتماعی مرتبط می‌سازد. در یک نهاد مالی اسلامی، بخشی از این انتظارات از ماهیت اسلامی سازمان ناشی می‌شود؛ بنابراین، ادعای اسلامی بودن فعالیت بدون ارائه شواهد کافی درباره ماهیت معاملات، رعایت الزامات شرعی، مجاز بودن درآمدها، زکات، مسئولیت‌های اجتماعی و نظارت شرعی می‌تواند شکافی میان هویت ادعاشده و عملکرد گزارش‌شده ایجاد کند. حنیفه و هدیپ (۲۰۰۷) در بررسی هویت اخلاقی بانک‌های اسلامی نیز نشان دادند که میان هویت اخلاقی مطلوب و هویتی که عملاً از طریق گزارش‌های سالانه منتقل می‌شود، در بسیاری از موارد فاصله وجود دارد. از این رو، افشای شرعی و اجتماعی را می‌توان افزون بر کارکرد اطلاعاتی، سازوکاری برای کسب، حفظ و تقویت مشروعیت نهاد اسلامی تلقی کرد (ساچمن، ۱۹۹۵؛ حنیفه و هدیپ، ۲۰۰۷).

نظریه نهادی^۲ نیز نقش محیط اقتصادی، حقوقی، حرفه‌ای و اجتماعی را در شکل‌گیری گزارشگری مالی اسلامی توضیح می‌دهد. دی‌ماجیو و پاول (۱۹۸۳) نشان می‌دهند که رویه‌های سازمانی صرفاً محصول محاسبات اقتصادی مستقل نیستند، بلکه تحت تأثیر فشارهای اجباری، هنجاری و تقلیدی محیط نهادی شکل می‌گیرند. در محیط مالی اسلامی، قوانین بانکداری و بازار سرمایه، مقررات نهادهای ناظر، استانداردهای ملی، استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی، دیدگاه نهادهای فقهی و انتظارات حرفه‌ای می‌توانند بر شکل و محتوای گزارشگری تأثیر بگذارند. بنابراین، تفاوت رویه‌های گزارشگری اسلامی در محیط‌های مختلف را نمی‌توان تنها به تفاوت روش‌های حسابداری نسبت داد؛ بلکه ساختارهای نهادی، قانونی و شرعی نیز در آن نقش دارند. این دیدگاه جایگاه «نظام اقتصادی اسلامی و محیط کلان نهادی» و

^۱ Legitimacy Theory

^۲ Institutional Theory

«استانداردها و سازوکارهای نهادی» را در چارچوب پژوهش حاضر تبیین می‌کند (دی‌ماجیو و پاول، ۱۹۸۳).

مکمل نظریه نهادی، رویکرد حکمرانی شرعی^۱ است. صرف تعریف معیارهای شرعی برای فعالیت اقتصادی تضمین نمی‌کند که این معیارها در عمل رعایت شوند؛ از این‌رو، نهاد مالی اسلامی به سازوکارهایی برای نظارت، کنترل، ارزیابی و اطمینان‌بخشی درباره انطباق با شریعت نیاز دارد. هیئت نظارت شرعی، کارکرد انطباق شرعی، حسابرسی داخلی شرعی، بررسی موارد عدم انطباق و گزارش‌دهی درباره آنها از مهم‌ترین اجزای چنین سازوکاری محسوب می‌شوند. استاندارد حکمرانی شرعی AAOIFI نیز حکمرانی شرعی را در قالب مجموعه‌ای از اصول، وظایف و سازوکارهای نظارت بر انطباق مؤسسات مالی اسلامی تنظیم کرده و استانداردهای مکمل آن به ترکیب، وظایف، عملیات، بررسی و گزارش هیئت نظارت شرعی اختصاص یافته‌اند (سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی، ۲۰۲۴). بنابراین، اعتبار گزارشگری مالی اسلامی تنها از حسابرسی صورت‌های مالی حاصل نمی‌شود، بلکه اطمینان از انطباق شرعی نیز بخشی از اعتبار اطلاعات محسوب می‌شود.

با وجود اهمیت پاسخگویی و الزامات شرعی، گزارشگری مالی اسلامی کارکرد اقتصادی اطلاعات را کنار نمی‌گذارد. رویکرد سودمندی تصمیم^۲ بیان می‌کند که اطلاعات گزارشگری مالی باید برای تصمیم‌گیری اقتصادی استفاده‌کنندگان مفید باشد. در چارچوب مفهومی گزارشگری مالی IASB نیز هدف گزارشگری عمومی، فراهم‌کردن اطلاعات مالی مفید برای سرمایه‌گذاران، وام‌دهندگان و سایر اعتباردهندگان معرفی شده است (هیئت استانداردهای بین‌المللی حسابداری، ۲۰۱۸). در گزارشگری مالی اسلامی نیز اطلاعات باید مربوط، قابل اتکا، قابل فهم و قابل مقایسه باشد؛ اما تفاوت اصلی آن است که تصمیم‌مفید بودن اطلاعات به تنهایی کفایت نمی‌کند و اطلاعات باید امکان ارزیابی انطباق فعالیت‌ها با شریعت و پاسخگویی نسبت به حقوق ذی‌نفعان را نیز فراهم سازد. در نتیجه، در چارچوب پژوهش حاضر، سودمندی تصمیم و پاسخگویی اسلامی دو هدف متعارض نیستند؛ بلکه اولی بعد اطلاعاتی و اقتصادی و دومی بعد هنجاری و مسئولیتی گزارشگری را تکمیل می‌کند.

در سطحی غایی‌تر، رویکرد مقاصد شریعت^۳ مبنایی برای تبیین ابعاد عدالت‌محور و اجتماعی گزارشگری اسلامی فراهم می‌کند. دوسوکی و عبدالله (۲۰۰۷) نشان می‌دهند که مفاهیم مقاصد شریعت و مصلحت می‌توانند چارچوبی برای ارزیابی مسئولیت بنگاه در برابر جامعه و حل تعارض میان منافع ذی‌نفعان فراهم آورند. بر این مبنای، رعایت ظاهری یک قاعده قراردادی نمی‌تواند تنها معیار ارزیابی عملکرد نهاد اسلامی باشد، بلکه آثار فعالیت بر حقوق افراد، عدالت، رفاه اجتماعی

^۱ Shari'ah Governance Approach

^۲ Decision-Usefulness Approach

^۳ Maqasid al-Shari'ah Approach

و جلوگیری از زیان نیز اهمیت دارد. چنین برداشتی، ضرورت افشای آثار اجتماعی و توزیعی فعالیت‌ها، مسئولیت اجتماعی، نحوه مصرف وجوه شرعی و رعایت حقوق گروه‌های مختلف را در گزارشگری مالی اسلامی تقویت می‌کند (دوسوکی و عبدالله، ۲۰۰۷).

بنابراین، مبانی نظری پژوهش حاضر بر تلفیق چند دیدگاه مکمل استوار است. رویکرد پاسخگویی اسلامی، مسئولیت شرعی و اخلاقی واحد گزارشگر را توضیح می‌دهد؛ نظریه ذی‌نفعان دامنه استفاده‌کنندگان و نیازهای اطلاعاتی آنان را توسعه می‌دهد؛ نظریه مشروعیت ضرورت نشان‌دادن سازگاری میان عملکرد و ارزش‌های شرعی - اجتماعی را تبیین می‌کند؛ نظریه نهادی نقش استانداردها، مقررات و ساختارهای حرفه‌ای و فقهی را روشن می‌سازد؛ حکمرانی شرعی سازوکار نظارت و اطمینان‌بخشی را فراهم می‌کند؛ سودمندی تصمیم بر کیفیت و کارکرد اقتصادی اطلاعات تأکید دارد و مقاصد شریعت جهت‌گیری عدالت‌محور و اجتماعی نظام گزارشگری را تکمیل می‌کند. بدین ترتیب، گزارشگری مالی اسلامی در این پژوهش نه صرفاً «صورت‌های مالی متفاوت»، بلکه نظامی تلقی می‌شود که از مبانی ارزشی و فقهی آغاز شده، از طریق مفاهیم حسابداری، استانداردها، فرایندهای شناخت و اندازه‌گیری، ارائه، افشا و اطمینان‌بخشی عملیاتی می‌شود و هدف نهایی آن فراهم کردن اطلاعات تصمیم‌مفید در کنار پاسخگویی شرعی، اجتماعی و اخلاقی است.

از سوی دیگر، تحول ادبیات مدرن حسابداری اسلامی را می‌توان حرکت تدریجی از بررسی پیامدهای حسابداری معاملات و بانکداری اسلامی به سوی مباحث گسترده‌تری همچون پاسخگویی، افشای شرعی و اجتماعی، حکمرانی و کیفیت گزارشگری دانست. این تحول با نهادی‌شدن استانداردگذاری تخصصی در حوزه مالی اسلامی نیز همراه بوده است. سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی با تدوین چارچوب مفهومی و مجموعه استانداردهای حسابداری، موضوعاتی نظیر ارائه و افشا، مشارکت، اجاره، صکوک و گزارشگری زکات را تحت پوشش قرار داده است. چارچوب مفهومی بازنگری شده این سازمان نیز در سال ۲۰۲۰ برای تبیین مفاهیم و اصول زیربنایی حسابداری و گزارشگری مالی متناسب با اصول و قواعد شریعت منتشر شد (سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی، ۲۰۲۰). براین اساس، مباحث گزارشگری مالی اسلامی به تدریج از پرسش درباره تفاوت‌های فنی حسابداری معاملات اسلامی فراتر رفته و به حوزه‌هایی مانند اهداف گزارشگری، دامنه افشا، پاسخگویی، استانداردگذاری، حاکمیت و اطمینان‌بخشی شرعی گسترش یافته است. در ادامه، برای روشن‌شدن مسیر تحول دانش در این حوزه و شناسایی خلأهای پژوهشی، مطالعات پیشین داخلی و خارجی بررسی می‌شوند.

پیشینه پژوهش‌های خارجی

از نخستین مطالعاتی که به طور مستقیم به گزارشگری مالی اسلامی پرداخت، پژوهش بیدون و ویلت (۱۹۹۴) بود. آنان در مقاله‌ای با عنوان «نظریه حسابداری اسلامی» استدلال کردند که نظام گزارشگری مالی در محیط اسلامی باید بر مبنای پاسخگویی در برابر خداوند، جامعه و ذی‌نفعان شکل گیرد و صرفاً بر نیازهای سرمایه‌گذاران تمرکز نداشته باشد.

در ادامه، بیدون و ویلت (۲۰۰۰) در مقاله "گزارش‌های شرکتی اسلامی" به بررسی ویژگی‌های گزارشگری شرکتی در محیط اسلامی پرداختند. آنان بیان کردند که گزارشگری مالی اسلامی باید علاوه بر اطلاعات مالی، اطلاعاتی درباره رعایت احکام شریعت، مسئولیت‌های اجتماعی و نحوه توزیع منافع اقتصادی ارائه کند. این پژوهش از نخستین مطالعاتی بود که به صورت مستقیم تفاوت میان گزارشگری مالی متعارف و گزارشگری مالی اسلامی را تبیین کرد.

حنیفه (۲۰۰۲) در پژوهش خود درباره افشای اجتماعی از منظر اسلامی، مفهوم "افشای اجتماعی اسلامی" را مطرح کرد. وی استدلال نمود که گزارشگری مالی اسلامی باید اطلاعاتی درباره مسئولیت‌های اجتماعی، اخلاقی و دینی واحد اقتصادی ارائه دهد و صرفاً به اطلاعات مالی محدود نشود. این مطالعه نقش مهمی در توسعه ادبیات افشای اجتماعی در گزارشگری مالی اسلامی داشت.

معالی و همکاران (۲۰۰۶) گزارشگری اجتماعی بانک‌های اسلامی را بررسی کردند. آنان با طراحی شاخص افشای اجتماعی مبتنی بر اصول اسلامی، گزارش‌های سالانه بانک‌های اسلامی را تحلیل کردند و دریافتند که سطح افشای اجتماعی این بانک‌ها کمتر از سطح مورد انتظار بر اساس آموزه‌های اسلامی است. نتایج این پژوهش نشان داد که میان مبانی نظری گزارشگری مالی اسلامی و عملکرد واقعی مؤسسات مالی اسلامی فاصله وجود دارد.

حنیفه و هدیب (۲۰۰۷) با بررسی گزارش‌های سالانه بانک‌های اسلامی، میزان انعکاس هویت اخلاقی این بانک‌ها در گزارشگری مالی را ارزیابی کردند. یافته‌های آنان نشان داد که بانک‌های اسلامی در بسیاری از موارد نتوانسته‌اند تصویر کاملی از مسئولیت‌های اخلاقی و اجتماعی خود ارائه کنند. این پژوهش اهمیت افشای اطلاعات غیرمالی در گزارشگری مالی اسلامی را برجسته ساخت.

فاروقو همکاران (۲۰۱۱) رابطه میان ویژگی‌های حاکمیت شرعی و میزان افشای مسئولیت اجتماعی در بانک‌های اسلامی را بررسی کردند. نتایج نشان داد که وجود سازوکارهای قوی‌تر نظارت شرعی موجب افزایش سطح افشای اطلاعات اجتماعی و شرعی می‌شود. این مطالعه از نخستین پژوهش‌هایی بود که ارتباط میان حکمرانی شرعی و کیفیت گزارشگری مالی اسلامی را نشان داد.

کاملاً و رمال (۲۰۱۳) گزارشگری اجتماعی بانک‌های اسلامی را با تأکید بر مفهوم عدالت اجتماعی بررسی کردند. آنان نتیجه گرفتند که اگرچه بانک‌های اسلامی در گزارش‌های خود بر مشروعیت شرعی تأکید دارند، اما اطلاعات کافی درباره آثار اجتماعی فعالیت‌های خود ارائه نمی‌کنند. این یافته ضرورت توسعه چارچوب‌های جامع‌تر گزارشگری مالی اسلامی را آشکار ساخت.

پلت و همکاران (۲۰۱۵) کیفیت افشای اطلاعات شرعی در بانک‌های اسلامی کشورهای مختلف را بررسی کردند. نتایج نشان داد که تفاوت‌های قابل توجهی میان کشورها از نظر میزان افشای اطلاعات مربوط به رعایت شریعت وجود دارد و نبود استانداردهای یکپارچه، قابلیت مقایسه گزارش‌های مالی اسلامی را محدود می‌کند.

بوکایر و عبدالقادر (۲۰۱۸) تأثیر افشای شرعی بر اعتماد سرمایه‌گذاران در بانک‌های اسلامی را مطالعه کردند. یافته‌های آنان نشان داد که افزایش شفافیت در افشای اطلاعات مرتبط با شریعت موجب افزایش اعتماد سرمایه‌گذاران و بهبود اعتبار مؤسسات مالی اسلامی می‌شود.

عبدالرحمن، ابراهیمی و النجار (۲۰۲۴) در مرور نظام‌مند ادبیات افشای مرتبط با شریعت، روند پژوهش‌های انجام‌شده در این حوزه را بررسی کردند. آنان نتیجه گرفتند که مطالعات موجود عمدتاً بر افشای شرعی، عوامل مؤثر بر آن و پیامدهای آن تمرکز داشته‌اند، اما هنوز چارچوب نظری جامعی برای تبیین ابعاد مختلف گزارشگری مالی اسلامی وجود ندارد.

ظفر (۲۰۲۴) استانداردهای گزارشگری مالی اسلامی در پاکستان را با استانداردهای AAOIFI مقایسه کرد. نتایج نشان داد که تفاوت‌های نهادی و فقهی میان کشورها موجب تفاوت در رویه‌های گزارشگری مالی اسلامی شده و دستیابی به همگرایی کامل در این حوزه همچنان با چالش مواجه است.

در سال‌های اخیر، چند پژوهش جدید نیز بر تداوم چالش‌های نظری و اجرایی در گزارشگری مالی اسلامی تأکید کرده‌اند. تویچیف و محمد سوری (۲۰۲۵) در پژوهشی مفهومی درباره نسبت استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی و استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی نشان دادند که با وجود تلاش‌های همگرایانه، تفاوت‌های مهمی در طبقه‌بندی، شناخت، اندازه‌گیری و ارائه ابزارها و معاملات مالی اسلامی وجود دارد. آنان تأکید کردند که برخی تفاوت‌ها با افشای تکمیلی قابل مدیریت است، اما برخی موضوعات، مانند نحوه برخورد با ماهیت شرعی معاملات، شناسایی سود و زیان و منع برخی رویه‌های متعارف، نیازمند چارچوب حسابداری متناسب با ویژگی‌های مالی اسلامی است.

بن‌سعید (۲۰۲۵) اثر کیفیت گزارشگری یکپارچه را بر هزینه بدهی و ارزش بازار بانک‌های اسلامی منطقه منا بررسی کرد. نتایج پژوهش نشان داد که کیفیت بالاتر گزارشگری یکپارچه، به‌ویژه از منظر راهبرد و چشم‌انداز حاکمیت شرکتی، با کاهش هزینه بدهی همراه است؛ اما رابطه آن با

ارزش بازار منفی گزارش شد. این یافته نشان می‌دهد که توسعه گزارشگری فراتر از اطلاعات مالی سنتی در بانک‌های اسلامی می‌تواند آثار تأمین مالی مهمی داشته باشد، اما بازارها ممکن است هنوز ظرفیت تفسیر کامل افشاهای گسترده و چندبعدی را نداشته باشند.

کاتب و همکاران (۲۰۲۶) تأثیر استانداردهای حسابداری و حسابرسی سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی را بر پایداری سود و قابلیت پیش‌بینی جریان‌های نقدی در مؤسسات مالی اسلامی منطقه منا بررسی کردند. یافته‌های آنان نشان داد که صورت‌های مالی تهیه‌شده بر اساس استانداردهای حسابداری این سازمان، در مقایسه با استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی، پایداری سود و قابلیت پیش‌بینی جریان نقدی ضعیف‌تری داشته‌اند و به‌کارگیری استانداردهای حسابرسی این سازمان نیز نتوانسته این ضعف را جبران کند. این نتیجه نشان می‌دهد که صرف وجود استانداردهای اسلامی کافی نیست و کیفیت اجرای استانداردها، شفافیت تعدیلات شرعی و پیوند میان سود حسابداری و جریان نقدی باید تقویت شود.

آستوتی و همکاران (۲۰۲۶) در یک مرور نظام‌مند، نقش حسابرسی شرعی و حکمرانی شرعی را در پشتیبانی از انطباق مؤسسات مالی اسلامی با الزامات محیط‌زیستی، اجتماعی و حاکمیتی بررسی کردند. نتایج آنان نشان داد که حکمرانی شرعی از طریق تقویت نظارت، شفافیت و پاسخگویی، بنیان اصلی انطباق با ابعاد اجتماعی و حاکمیتی را فراهم می‌کند، اما نقش حسابرسی شرعی در حوزه گزارشگری پایداری هنوز محدود و با چالش‌هایی روبه‌رو است. این یافته‌ها ضرورت طراحی چارچوب‌های منسجم‌تر برای پیوند میان حکمرانی شرعی، حسابرسی شرعی، افشا و پاسخگویی اسلامی را برجسته می‌سازد.

در مجموع، نتایج این مطالعات نشان می‌دهد که ادبیات گزارشگری مالی اسلامی همچنان با چند مسئله اساسی روبه‌رو است: نخست، تداوم تفاوت و تنش میان استانداردهای متعارف و استانداردهای اسلامی؛ دوم، ضرورت ارتقای کیفیت افشا و گزارشگری چندبعدی در نهادهای مالی اسلامی؛ سوم، اهمیت حکمرانی و اطمینان‌بخشی شرعی در تقویت شفافیت و اعتماد؛ و چهارم، نیاز به چارچوبی جامع که بتواند مبانی اسلامی، قواعد شریعت، استانداردها، فرایندهای گزارشگری، افشا، حسابرسی شرعی و پیامدهای اطلاعاتی را به‌صورت نظام‌مند به یکدیگر پیوند دهد. بنابراین، پژوهش حاضر با رویکرد فراترکیب می‌تواند با تلفیق یافته‌های پراکنده پیشین، خلأ موجود در ارائه چارچوب تبیینی منسجم برای گزارشگری مالی اسلامی را پوشش دهد.

پیشینه پژوهش‌های داخلی

در ایران، مطالعات مرتبط با گزارشگری مالی اسلامی عمدتاً از اواخر دهه ۱۳۸۰ و هم‌زمان با توسعه ادبیات مالی اسلامی و بانکداری بدون ربا آغاز شد. باباجانی و صیدی (۱۳۸۹) مدلی برای گزارشگری مالی در بازار سرمایه کشورهای اسلامی با تأکید بر ایران ارائه کردند. آنان نشان دادند که گزارشگری مالی در بازار سرمایه اسلامی باید علاوه بر اطلاعات مالی متعارف، اطلاعات مرتبط با رعایت موازین شرعی و آثار اجتماعی فعالیت‌های اقتصادی را نیز در بر گیرد.

غلامی جمکرانی و همکاران (۱۳۹۲) ضرورت تدوین چارچوب نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی را بررسی کردند. نتایج پژوهش آنان نشان داد که چارچوب‌های متعارف گزارشگری مالی پاسخگوی تمامی نیازهای اطلاعاتی محیط اسلامی نیستند و باید مفاهیمی نظیر عدالت، پاسخگویی اسلامی و شفافیت شرعی در آن‌ها لحاظ شود.

غلامی جمکرانی و همکاران (۱۳۹۳) مؤلفه‌های کلیدی مفاهیم نظری گزارشگری مالی اسلامی را شناسایی کردند. یافته‌های آنان بر ضرورت توسعه دامنه استفاده‌کنندگان اطلاعات مالی و توجه به ارزش‌های اسلامی در فرایند گزارشگری تأکید داشت.

صالحی و همکاران (۱۳۹۶) موانع اجرای استانداردهای گزارشگری و حسابداری مؤسسات مالی اسلامی در نظام بانکی ایران را بررسی کردند. نتایج نشان داد که نبود زیرساخت‌های نهادی، ضعف آموزش تخصصی و فقدان استانداردهای بومی از مهم‌ترین موانع توسعه گزارشگری مالی اسلامی در کشور است.

حسینی‌الأصل و جهان‌شاد (۱۳۹۸) ضرورت گسترش سطح افشا در گزارشگری مالی اسلامی را بررسی کردند. آنان نتیجه گرفتند که گزارشگری مالی متعارف قادر به انعکاس کامل مسئولیت‌های اخلاقی، اجتماعی و شرعی واحدهای اقتصادی نیست و باید دامنه افشا توسعه یابد. حسینی‌الأصل و همکاران (۱۳۹۸) امکان ارائه چارچوب نظری گزارشگری مالی اسلامی همگرا با استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی را بررسی کردند. نتایج پژوهش آنان نشان داد که می‌توان ضمن حفظ اصول شریعت، از ظرفیت استانداردهای بین‌المللی نیز در توسعه گزارشگری مالی اسلامی بهره گرفت.

رجبی مقدم و همکاران (۱۴۰۰) مؤلفه‌های افشا در گزارشگری مالی اسلامی را شناسایی کردند. آنان نشان دادند که افشا در محیط اسلامی باید علاوه بر عملکرد مالی، اطلاعاتی درباره نحوه توزیع منافع، رعایت عدالت اقتصادی، مسئولیت اجتماعی و انطباق فعالیت‌ها با شریعت ارائه کند. زارع و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی کوشیدند مفهوم پاسخگویی در حسابداری را با اتکا به رویکرد اسلامی و نظریه ساخت‌یابی تبیین کنند. یافته‌های آنان نشان داد شش حوزه شامل رویکرد پاسخگویی، سطوح پاسخگویی، ابعاد پاسخگویی، ارکان پاسخگو، اصول پاسخگویی و

تقویت پاسخگویی بر نظام پاسخگویی حسابداری اثر معنادار دارند. این پژوهش از آن جهت برای گزارشگری مالی اسلامی اهمیت دارد که نشان می‌دهد پاسخگویی در حسابداری اسلامی صرفاً رابطه‌ای قراردادی میان مدیریت و مالکان نیست، بلکه دارای ابعاد اجتماعی، اخلاقی و دینی است. اشرفی و فصیحی (۱۴۰۲) در مقاله‌ای با عنوان «ضرورت گسترش سطح افشا و ارتقاء گزارشگری مالی در بستر حسابداری اسلامی جهت پیاده‌سازی حسابرسی در تراز انقلاب اسلامی» نشان دادند که گزارشگری مالی مرسوم برای ارزیابی رعایت آموزه‌های دینی، اخلاقی و مسئولیت‌های اجتماعی واحدهای اقتصادی کافی نیست. آنان با استفاده از پرسشنامه و نظر متخصصان حرفه‌ای، دانشگاهی و حوزوی به این نتیجه رسیدند که برای تحقق حسابرسی متناسب با ارزش‌های اسلامی، سطح افشا در گزارشگری مالی باید توسعه یابد. از دیدگاه آنان، افشای موضوعاتی مانند حقوق کارکنان، حقوق مصرف‌کنندگان، وجوه قرض‌الحسنه، خمس و زکات، ملاحظات محیط‌زیستی و رعایت موازین شرعی در مراودات مالی می‌تواند به ارتقای محتوایی و شکلی صورت‌های مالی در بستر اقتصاد اسلامی کمک کند.

ملکی اسکوئی و سالاری‌نژاد (۱۴۰۳) در پژوهش «امکان‌سنجی ایجاد همگرایی در گزارشگری مالی اسلامی با استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی» به بررسی تفاوت‌ها و امکان همگرایی میان گزارشگری مالی اسلامی و گزارشگری مالی متعارف پرداختند. نتایج آنان نشان داد در برخی موضوعات مانند ارزش زمانی پول و رجحان محتوا بر شکل، امکان همگرایی نسبی وجود دارد؛ اما در موضوعاتی مانند حساب‌های مبتنی بر مضاربه، اجاره به شرط تملیک و صکوک، نیاز به پژوهش‌های بیشتر و کارگروه‌های تخصصی وجود دارد.

میرحسینی و لعل‌بار (۱۴۰۴) به بررسی صورت‌های مالی خاص در چارچوب حسابداری اسلامی پرداختند. آنان با تأکید بر استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی، صورت‌هایی مانند صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه، صورت منابع و مصارف وجوه خیریه و زکات و صورت تغییرات در سرمایه‌گذاری‌های محدودشده را از ابزارهای مهم شفافیت در نهادهای مالی اسلامی دانستند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که چنین صورت‌هایی می‌توانند علاوه بر افزایش شفافیت و اعتماد سرمایه‌گذاران، به تحقق اهداف اجتماعی اسلام، از جمله عدالت اقتصادی و کاهش فقر، کمک کنند.

در مجموع، پیشینه پژوهش‌های داخلی نشان می‌دهد که پژوهش‌های انجام‌شده هر یک بخشی از مسئله گزارشگری مالی اسلامی را روشن کرده‌اند؛ برخی بر پاسخگویی اسلامی، برخی بر توسعه افشا، برخی بر همگرایی با استانداردهای بین‌المللی و برخی بر صورت‌های مالی خاص نهادهای اسلامی تمرکز داشته‌اند. با وجود این، این مطالعات عمدتاً بخشی و موضوع‌محور بوده و هنوز چارچوبی جامع که بتواند ارتباط میان مبانی اسلامی، اهداف گزارشگری، قواعد شریعت، نیازهای

استفاده‌کنندگان، مفاهیم حسابداری، فرایندهای شناخت، اندازه‌گیری، ارائه، افشا، حسابرسی و پیامدهای اطلاعاتی را به صورت یکپارچه تبیین کند، کمتر توسعه یافته است. از این رو، پژوهش حاضر با استفاده از روش فراترکیب می‌تواند با تلفیق یافته‌های پراکنده پیشین، مبنایی منسجم برای ارائه چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی فراهم سازد.

۳- سؤالات پژوهش

چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی، براساس فراترکیب مطالعات پیشین، از چه قلمروهای نظری، فقهی، نهادی، اطلاعاتی، فرایندی و پیامدی تشکیل می‌شود و منطق ارتباط میان آن‌ها چگونه قابل تبیین است؟

۴- روش‌شناسی پژوهش

در این پژوهش برای یافتن پاسخ سؤال پژوهش از روش کیفی، فراترکیب استفاده می‌شود. این بخش از پژوهش از لحاظ هستی‌شناسی، نسبی‌گرایانه؛ از لحاظ معرفت‌شناسی، تفسیری و از لحاظ روش‌شناسی، کیفی-تفسیری و از لحاظ هدف اکتشافی (برای کشف الگوهای مفهومی، معنایی و توسعه دانش نظری) است. اطلاعات این تحقیق به روش اسنادکاوی نظام‌مند^۱ منابع علمی و مقالاتی پژوهشی معتبر است که از طریق جستجوی هدفمند در پایگاه‌های علمی و تحلیل محتوای مطالعات منتخب در حوزه موضوعی حسابداری اسلامی و گزارشگری مالی اسلامی انجام می‌شود.

در این پژوهش از نرم‌افزار MAXQDA20 عمدتاً در مراحل استخراج داده‌ها، کدگذاری اولیه، سازمان‌دهی کدها، مقایسه مستمر مفاهیم و تشکیل زیرمقوله‌ها و مقوله‌های مورد استفاده قرار گرفته است. نقش این نرم‌افزار، در پژوهش حاضر تسهیل و نظام‌مند کردن فرایند تحلیل کیفی بوده است و تصمیم‌گیری درباره نام‌گذاری کدها، ادغام یا تفکیک مفاهیم، تعیین حدود مقوله‌ها و تبیین روابط میان آنها بر اساس مقایسه مستمر منابع، مبنای نظری پژوهش و قضاوت تحلیلی پژوهشگر انجام شده است و روش ۷ مرحله‌ای سندلوسکی و باروسو^۲ (۲۰۰۷) جهت انجام فرا ترکیب استفاده شده است. در ادامه، نحوه اجرای هر مرحله در پژوهش حاضر تشریح می‌شود.

در مرحله نخست (تدوین سؤال پژوهش)، پرسش اصلی پژوهش به این صورت تعریف شد که چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی، بر اساس فراترکیب مطالعات پیشین، از چه قلمروهای نظری، فقهی، نهادی، اطلاعاتی، فرایندی و پیامدی تشکیل می‌شود و منطق ارتباط میان آن‌ها چگونه قابل تبیین است؟

^۱ Systematic Document Analysis

^۲ Sandelowski & Barroso

در مرحله دوم (جستجوی نظام‌مند منابع)، قلمرو مطالعاتی پژوهش مشخص شد. جامعه پژوهش شامل مطالعات فارسی و انگلیسی مرتبط با حسابداری اسلامی، گزارشگری مالی اسلامی، افشای اسلامی، افشای مرتبط با شریعت، حکمرانی شرعی، پاسخگویی اسلامی، استانداردهای حسابداری اسلامی، AAOIFI، IFRS در محیط اسلامی، بانکداری اسلامی، زکات، وقف، صکوک، گزارشگری اجتماعی اسلامی و گزارشگری پایداری مبتنی بر شریعت، پاسخگویی اسلامی، عدالت اطلاعاتی، گزارشگری پایداری مبتنی بر شریعت و کلیدواژه‌های انگلیسی نیز شامل “Islamic financial reporting”، “Islamic accounting”، “Islamic disclosure”، “Shariah disclosure”، “Shariah-related disclosure”، “Shariah governance”، “Islamic accountability”، “AAOIFI”، “IFRS and Islamic finance”، “Islamic banks financial statements”، “Zakat”، “Shariah reporting”، “Waqf accounting”، “Islamic social reporting” و “compliance disclosure” بود. برای دستیابی به منابع فارسی، پایگاه‌ها و منابعی مانند مگیران، نورمگز، پایگاه اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، پرتال جامع علوم انسانی، سیویلیکا، پایگاه نشریات دانشگاهی، گوگل اسکالر بررسی شد. برای منابع انگلیسی نیز پایگاه‌هایی مانند Scopus، Web of Science، Emerald، ScienceDirect، Springer، Google Scholar، وبسایت AAOIFI، وبسایت IFRS Foundation و سایر پایگاه‌های تخصصی مالی اسلامی مورد توجه قرار گرفتند.

در مرحله سوم (غربالگری و انتخاب مطالعات)، در ابتدا تعداد ۱۵۸ مقاله و منبع علمی شناسایی شد. سپس با استفاده از معیارهای ورود و خروج و به‌کارگیری چک‌لیست ارزیابی کیفیت^۱ فرآیند غربالگری انجام گرفت. در این مرحله، منابع تکراری، مطالعات فاقد ارتباط مستقیم با موضوع، مقالات با کیفیت پایین از نظر روش‌شناسی و منابع فاقد اطلاعات علمی کافی حذف شدند. در نهایت، پس از اعمال این فرآیند نظام‌مند، مجموعه‌ای از ۱۳۰ مطالعات با کیفیت و مرتبط برای تحلیل نهایی انتخاب گردید.

در مرحله چهارم (استخراج داده‌ها)، مفاهیم کلیدی، گزاره‌های نظری، یافته‌های پژوهش‌ها و مؤلفه‌های مرتبط با گزارشگری مالی اسلامی از هر منبع استخراج و در قالب کدهای اولیه ثبت شد. جامعه نهایی پژوهش شامل ۱۳۰ منبع بود که از این تعداد ۸۷ منبع فارسی منتشر شده در فاصله ۱۳۸۲ تا ۱۴۰۵ و ۴۳ منبع انگلیسی و بین‌المللی منتشر شده در فاصله ۱۹۹۷ تا ۲۰۲۶ مورد تحلیل قرار گرفتند.

^۱ Critical Appraisal Skills Programme(CASP)

در مرحله پنجم (تحلیل و ترکیب یافته‌ها)، کدهای استخراج شده بر اساس شباهت مفهومی تجمیع و در قالب مقوله‌های فرعی و اصلی سازمان‌دهی شدند (جدول ۳). در نتیجه، مفاهیم استخراج شده در لایه‌های ۹ گانه چارچوب طبقه‌بندی شدند. در فرایند ترکیب، فقط به شمارش فراوانی کدها اکتفا نشد، بلکه اهمیت نظری و تبیینی هر کد نیز مورد توجه قرار گرفت. برای مثال، ممکن است برخی کدها مانند «مشروعیت»، «حق الناس»، «افشای ریسک‌های شرعی»، «گزارش انطباق شرعی» یا «اطمینان بخشی شرعی» در همه منابع تکرار نشده باشند، اما از نظر تبیین ماهیت گزارشگری مالی اسلامی نقش محوری داشته باشند. بنابراین، ترکیب نهایی بر مبنای فراوانی، شدت معنایی، جایگاه نظری و نقش تبیینی کدها انجام شد.

در مرحله ششم (کنترل کیفیت و اعتبار بخشی)، اعتبار نتایج از طریق بازبینی مکرر فرایند کدگذاری، مقایسه مستمر یافته‌ها با منابع اصلی، بررسی همگرایی و واگرایی مطالعات، حفظ قابلیت ردیابی کدها تا منابع اولیه و کنترل مجدد طبقه‌بندی مفاهیم تأمین شد تا قابلیت اتکای چارچوب نهایی افزایش یابد. در کل، از آنجا که پژوهش حاضر ماهیتی کیفی دارد و با روش فراترکیب انجام شده است، اعتبار آن بر اساس معیارهای رایج در پژوهش‌های کیفی، از جمله اعتبار پذیری، انتقال پذیری، اتکا پذیری و تأیید پذیری ارزیابی می‌شود. برای این منظور، جهت افزایش اعتبار پذیری یافته‌ها، نخست از مثلث‌سازی منابع استفاده شد. در این پژوهش، داده‌ها فقط از یک نوع منبع استخراج نشد، بلکه مقالات فارسی، مقالات انگلیسی، اسناد استاندارد و گزارش‌های نهادی معتبر به‌طور هم‌زمان بررسی شدند. همچنین منابع داخلی و خارجی به‌صورت جداگانه تحلیل و سپس در مرحله ترکیب، یافته‌های آن‌ها با یکدیگر مقایسه شد. این مثلث‌سازی باعث شد چارچوب نهایی صرفاً بازتاب یک سنت پژوهشی خاص، یک کشور، یک نوع منبع یا یک دیدگاه نظری محدود نباشد. این تنوع موجب شد چارچوب نهایی قابلیت استفاده در محیط‌های مختلف مالی اسلامی، از جمله بانک‌ها، نهادهای بازار سرمایه، صندوق‌های اسلامی، نهادهای خیریه، وقف و سایر واحدهای گزارشگری اسلامی را داشته باشد.

دوم، از مثلث‌سازی نظری استفاده شد. برای تفسیر یافته‌ها، پژوهش فقط به یک نظریه متکی نبود، بلکه از چند مبنای نظری مکمل استفاده شد؛ از جمله نظریه پاسخگویی اسلامی، نظریه ذی‌نفعان، نظریه مشروعیت، نظریه نهادی، نظریه حکمرانی شرعی و نظریه سودمندی تصمیم. استفاده هم‌زمان از این نظریه‌ها موجب شد ابعاد مختلف گزارشگری مالی اسلامی از منظرهای گوناگون تبیین شود.

سوم، برای تقویت اتکا پذیری پژوهش، مسیر حسابرسی پژوهش حفظ شد. به این معنا که مراحل جست‌وجو، انتخاب منابع، معیارهای ورود و خروج، استخراج داده‌ها، کدگذاری، ادغام کدهای مشابه، شکل‌گیری مقوله‌ها و طراحی چارچوب نهایی به‌صورت مرحله‌به‌مرحله ثبت شد.

چهارم، برای افزایش تأییدپذیری، تلاش شد کدها مستقیماً از مفاهیم و یافته‌های موجود در مطالعات پیشین استخراج شوند و از تحمیل پیش‌فرض‌های پژوهشگر بر داده‌ها پرهیز شود. پنجم، از بازبینی همتایان و کنترل خبرگان به‌عنوان راهکاری برای افزایش اعتبار تفسیری استفاده شد. در این مرحله، ساختار اولیه کدها، مقوله‌ها و منطق ارتباط میان آن‌ها با دیدگاه‌های نظری و شواهد مطالعات پیشین مقایسه شد و مواردی که همپوشانی، ابهام یا عدم انطباق مفهومی داشتند، بازنگری شدند. برای این منظور کار کنترل توسط اساتید راهنما و مشاور که خود از خبرگان این حوزه موضوعی هستند، صورت گرفت. بنابراین، اعتبار چارچوب نهایی از طریق بازخوانی منطقی کدها، تطبیق آن‌ها با ادبیات نظری و کنترل انسجام درونی مقوله‌ها تقویت شد. همچنین به‌منظور بررسی پایایی فرایند کدگذاری و میزان استقلال نتایج از قضاوت فردی پژوهشگر، از ضریب کاپای کوهن استفاده شد. در این مرحله، کدها و مفاهیم استخراج شده به‌طور مستقل توسط دو کدگذار در ابعاد نهایی چارچوب طبقه‌بندی شدند. مطابق جدول ۱، از مجموع ۹۸ کد و مفهوم، برای ۹۷ مورد قضاوت هر دو کدگذار در دسترس بود و این موارد مبنای محاسبه ضریب کاپا قرار گرفت. نتایج نشان داد دو کدگذار در ۹۳ مورد دارای طبقه‌بندی یکسان و در ۴ مورد دارای طبقه‌بندی متفاوت بوده‌اند؛ بنابراین میزان توافق مشاهده‌شده برابر با ۹۵/۸۸ درصد به دست آمد. پس از تعدیل توافق مشاهده‌شده نسبت به توافق مورد انتظار ناشی از شانس، که برابر با ۰/۱۱۳۶ بود، ضریب کاپای کوهن برابر با ۰/۹۵۳۵ محاسبه شد. با توجه به معیار لندیس و کخ (۱۹۷۷)، این مقدار در دامنه «توافق تقریباً کامل» قرار می‌گیرد و حاکی از پایایی بسیار بالای فرایند طبقه‌بندی کدها و ابعاد استخراج‌شده است. در نتیجه، می‌توان استنباط کرد که تخصیص کدها به ابعاد نهایی چارچوب تا حد زیادی قابلیت بازتولید توسط کدگذار مستقل را داشته و صرفاً متکی بر قضاوت شخصی پژوهشگر نبوده است (کوهن، ۱۹۶۰؛ لندیس و کخ، ۱۹۷۷).

جدول ۱ - نتایج سنجش پایایی بین کدگذاران با ضریب کاپای کوهن

شاخص	مقدار	تفسیر
تعداد کل کدها و مفاهیم	۹۸	کل واحدهای کدگذاری پژوهش
تعداد موارد دارای قضاوت هر ۲ کدگذار	۹۷	مبنای محاسبه کاپا
تعداد موارد توافق	۹۳	طبقه‌بندی یکسان توسط دو کدگذار
تعداد موارد اختلاف	۴	طبقه‌بندی متفاوت توسط دو کدگذار
درصد توافق مشاهده‌شده	۹۵/۸۸٪	میزان توافق خام دو کدگذار
توافق مشاهده‌شده (P_o)	۰/۹۵۸۸	نسبت توافق واقعی
توافق مورد انتظار بر اثر شانس (P_e)	۰/۱۱۳۶	توافق مورد انتظار با توجه به توزیع حاشیه‌ای طبقات
ضریب کاپای کوهن (κ)	۰/۹۵۳۵	توافق تعدیل‌شده با حذف اثر شانس
سطح توافق	تقریباً کامل	بر اساس معیار لندیس و کخ
نتیجه پایایی	بسیار مطلوب	پایایی بسیار بالای طبقه‌بندی بین دو کدگذار

در مرحله هفتم (ارائه و تفسیر فراترکیب)، روابط میان مقوله‌های استخراج شده تحلیل و در قالب یک چارچوب تبیینی چندلایه ارائه شد. این چارچوب (شکل ۱) که خروجی پژوهش حاضر است، صرفاً فهرستی از مفاهیم یا مؤلفه‌ها نیست، بلکه یک چارچوب تبیینی - فرایندی است که روابط میان مبانی، اهداف، نیازهای اطلاعاتی، اصول، اجزاء، عناصر، شناخت و اندازه‌گیری، ارائه و افشا، ویژگی‌های کیفی، حاکمیت شرعی و استانداردگذاری را نشان می‌دهد. این چارچوب تبیین می‌کند که گزارشگری مالی اسلامی چگونه از سطح مبانی اسلامی و قواعد فقهی به سطح فرایندهای حسابداری و گزارشگری، و سپس به سطح خروجی‌ها و پیامدهایی مانند شفافیت، پاسخگویی، عدالت اطلاعاتی، مشروعیت شرعی، اعتماد عمومی و سودمندی برای تصمیم‌منتقل می‌شود. همچنین به‌منظور بررسی نحوه توزیع کدها و پشتوانه مطالعاتی ابعاد استخراج‌شده، از شاخص آنتروپی شانون استفاده شد. آنتروپی شانون میزان پراکندگی یا تمرکز یک توزیع را اندازه‌گیری می‌کند و هرچه مقدار نرمال‌شده آن به یک نزدیک‌تر باشد، توزیع فراوانی میان طبقات متوازن‌تر است (شانون، ۱۹۴۸). در پژوهش حاضر، نتایج تحلیل آنتروپی شانون (جدول ۲) نشان می‌دهد که ۹۸ کد و مفهوم استخراج‌شده از مطالعات منتخب، در میان ۹ بُعد نهایی چارچوب گزارشگری مالی اسلامی از توزیع نسبتاً متوازن و غیرمتمرکزی برخوردارند. مقدار آنتروپی مشاهده‌شده برابر با ۲/۱۸۷۵ و حداکثر آنتروپی نظری برای ۹ بُعد برابر با ۲/۱۹۷۲ به‌دست آمد. بر این اساس، مقدار آنتروپی نرمال‌شده برابر با ۰/۹۹۵۶ یا حدود ۹۹/۵۶ درصد است. نزدیکی بسیار زیاد این مقدار به یک نشان می‌دهد که فراوانی کدها میان ابعاد مختلف چارچوب به‌صورت متوازن توزیع شده و هیچ بُعدی به‌طور نامتناسب بر ساختار نهایی الگو غلبه ندارد. بررسی فراوانی کدها نیز این نتیجه را تأیید می‌کند. بیشترین تعداد کد به دو بُعد «نیازها و انتظارات استفاده‌کنندگان و ذی‌نفعان» و «چارچوب مفهومی گزارشگری مالی اسلامی» با ۱۳ کد اختصاص دارد، درحالی‌که کمترین فراوانی مربوط به دو بُعد «هدف‌گذاری گزارشگری مالی اسلامی» و «نظام اقتصادی اسلامی و محیط کلان نهادی» با ۹ کد است. سایر ابعاد نیز بین ۱۰ تا ۱۲ کد را دربر می‌گیرند. محدودبودن دامنه تغییرات فراوانی از ۹ تا ۱۳ کد نشان می‌دهد که ساختار نهایی چارچوب بر پایه مجموعه‌ای نسبتاً متوازن از مفاهیم شکل گرفته است و نتیجه فراترکیب صرفاً محصول تراکم کدها در یک یا چند حوزه خاص نیست. از نظر مفهومی، این یافته حاکی از آن است که گزارشگری مالی اسلامی در مطالعات مورد بررسی، پدیده‌ای چندبعدی تلقی شده است که ابعاد فلسفی و ارزشی، اهداف گزارشگری، محیط نهادی، قواعد فقهی، نیازهای ذی‌نفعان، مفاهیم نظری حسابداری، استانداردها و سازوکارهای نهادی، فرایندهای گزارشگری و خروجی‌های مالی و شرعی را به‌صورت هم‌زمان دربر می‌گیرد. بنابراین، مقدار بالای آنتروپی نرمال‌شده را می‌توان نشانه‌ای از توازن ساختاری و توزیع مناسب کدهای استخراج‌شده در میان ابعاد چارچوب دانست. این نتیجه از منطق چندبعدی چارچوب پیشنهادی حمایت می‌کند و نشان می‌دهد که

هیچ یک از ابعاد نهایی صرفاً بر اثر فراوانی بسیار بالای تعداد محدودی از کدها شکل نگرفته است. همچنین، مقدار شاخص تمرکز برابر با ۰/۰۰۴۴ است که رقم بسیار پایینی محسوب می‌شود. پایین بودن این شاخص بیانگر آن است که تمرکز کدها در تعداد محدودی از ابعاد بسیار ناچیز است و الگوی نهایی از پراکندگی متوازن مؤلفه‌ها برخوردار است. در نتیجه، از منظر ساختاری می‌توان گفت ابعاد استخراج شده دارای پوشش نسبتاً متوازنی از مفاهیم هستند و چارچوب نهایی از حیث توزیع کدها دچار عدم تعادل محسوس نیست.

جدول ۲. نتایج محاسبه آنتروپی شانون

رتبه	بُعد نهایی الگو	فراوانی کدها	احتمال نسبی	لگاریتم طبیعی احتمال	حاصل ضرب احتمال در لگاریتم	سهم آنتروپی هر سهم	سهم از کل آنتروپی
۱ مشترک	نیازها و انتظارات استفاده‌کنندگان و ذی‌نفعان	۱۳	۰/۱۳	-۲/۰۲	-۰/۲۷	۰/۲۷	۰/۱۲
۱ مشترک	چارچوب مفهومی گزارشگری مالی اسلامی	۱۳	۰/۱۳	-۲/۰۲	-۰/۲۷	۰/۲۷	۰/۱۲
۳ مشترک	چارچوب‌های فقهی و قواعد شریعت در معاملات و گزارشگری	۱۲	۰/۱۲	-۲/۱۰	-۰/۲۶	۰/۲۶	۰/۱۲
۳ مشترک	مکانیزم‌ها و فرایندهای گزارشگری مالی اسلامی	۱۲	۰/۱۲	-۲/۱۰	-۰/۲۶	۰/۲۶	۰/۱۲
۵ مشترک	مبانی فلسفی، هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و انسان‌شناختی اسلامی	۱۰	۰/۱۰	-۲/۲۸	-۰/۲۳	۰/۲۳	۰/۱۱
۵ مشترک	استانداردها، الزامات و سازوکارهای نهادی	۱۰	۰/۱۰	-۲/۲۸	-۰/۲۳	۰/۲۳	۰/۱۱
۵ مشترک	خروجی‌ها و برآوردهای گزارشگری مالی اسلامی	۱۰	۰/۱۰	-۲/۲۸	-۰/۲۳	۰/۲۳	۰/۱۱
۸ مشترک	هدف غایی گزارشگری مالی اسلامی	۹	۰/۰۹	-۲/۳۹	-۰/۲۲	۰/۲۲	۰/۱۰
۸ مشترک	نظام اقتصادی اسلامی و محیط کلان نهادی	۹	۰/۰۹	-۲/۳۹	-۰/۲۲	۰/۲۲	۰/۱۰
—	جمع	۹۸	۱/۰۰	—	—	۲/۱۹	۱/۰۰

۵- یافته‌های پژوهش

یافته‌های این پژوهش (شکل ۱) نشان می‌دهد که نقطه آغاز گزارشگری مالی اسلامی در مبانی فلسفی، هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و انسان‌شناختی اسلام قرار دارد. مفاهیمی مانند توحید، خلافت انسان، امانت‌داری، عدالت، صدق، حق‌الناس، مسئولیت اخلاقی و پاسخگویی در برابر خداوند و جامعه، مبنای هنجاری گزارشگری مالی اسلامی را تشکیل می‌دهند. براین اساس، گزارشگری مالی اسلامی فقط ابزاری برای انتقال اطلاعات مالی نیست، بلکه سازوکاری برای پاسخگویی نسبت به نحوه تحصیل، نگهداری، مصرف و توزیع منابع اقتصادی در چارچوب شریعت است. این یافته با نظریه پاسخگویی اسلامی سازگار است. نتایج تحقیقات پیشین (حمید، ۲۰۰۰؛ لیوس، ۲۰۰۱ و حنیفه، ۲۰۰۳) نیز نشان داده‌اند که در حسابداری اسلامی، پاسخگویی صرفاً رابطه‌ای قراردادی میان مدیریت و مالکان سرمایه نیست، بلکه رابطه‌ای اخلاقی، اجتماعی و الهی است. غلامی جمرانی و همکاران (۱۳۹۴) نیز در محیط ایران نشان داده‌اند که از نگاه خبرگان حرفه‌ای و دانشگاهی، در گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی، پاسخگویی نسبت به سودمندی در تصمیم‌گیری اولویت دارد. این نتیجه به‌ویژه برای شکل نهایی پژوهش اهمیت دارد؛ زیرا توضیح می‌دهد چرا در چارچوب پیشنهادی، «مبانی فلسفی، فقهی و ارزشی» در ابتدای مسیر و پیش از هدف گزارشگری قرار گرفته است.

همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد که هدف غایی گزارشگری مالی اسلامی، سودمندی برای تصمیم همراه با پاسخگویی شرعی، اجتماعی، اخلاقی و نهادی است. این هدف از یک‌سو با نظریه سودمندی تصمیم پیوند دارد، زیرا اطلاعات مالی باید برای تصمیم‌گیری اقتصادی مفید باشد؛ و از سوی دیگر با نظریه پاسخگویی اسلامی و نظریه مشروعیت ارتباط دارد، زیرا واحد گزارشگر باید درباره مشروعیت درآمدها، رعایت حقوق ذی‌نفعان، انطباق معاملات با شریعت، عدالت در توزیع منافع و آثار اجتماعی فعالیت‌های خود پاسخگو باشد. در همین راستا، مالی و همکاران (۲۰۰۶) نشان داده‌اند که بانک‌های اسلامی به دلیل ماهیت دینی و اجتماعی خود، باید سطحی از گزارشگری اجتماعی و شرعی ارائه کنند که با اصول اسلامی سازگار باشد کاملاً و رمل (۲۰۱۳) نیز با تمرکز بر عدالت اجتماعی نشان داده‌اند که افشاهای بانک‌های اسلامی نباید صرفاً به نمایش هویت دینی محدود شود، بلکه باید درباره عدالت اجتماعی و پیامدهای واقعی فعالیت‌ها نیز شفافیت ایجاد کند. از سوی دیگر، گزارشگری مالی اسلامی در درون یک بستر اقتصادی، حقوقی، فقهی و نهادی خاص عمل می‌کند. این بستر شامل بانکداری اسلامی، بازار سرمایه اسلامی، بانکداری بدون ربا، زکات، وقف، صکوک، نهادهای ناظر، قوانین پولی و مالی، استانداردها، نهادها، هیئت‌های نظارت شرعی و محیط حقوقی - اجتماعی است. از این منظر، بخش «نظام اقتصادی اسلامی و محیط کلان نهادی» در شکل نهایی، صرفاً یک زمینه

عمومی نیست، بلکه بستر نهادی تحقق گزارشگری مالی اسلامی را نشان می‌دهد. این یافته با نظریه نهادی، سازگار است. نظریه نهادی توضیح می‌دهد که سازمان‌ها و رویه‌های گزارشگری تحت تأثیر فشارهای قانونی، هنجاری، حرفه‌ای و فرهنگی شکل می‌گیرند. در محیط اسلامی، این فشارها افزون بر نهادهای حسابداری و بازار سرمایه، از نهادهای فقهی، قوانین بانکداری بدون ربا، استانداردهای اسلامی، انتظارات اجتماعی و الزامات شرعی نیز ناشی می‌شوند. صالحی و همکاران (۱۳۹۶) در بررسی موانع اجرای استانداردهای حسابداری مؤسسات مالی اسلامی در نظام بانکداری ایران نشان داده‌اند که نبود نقشه راه، ضعف زیرساخت‌های اقتصاد اسلامی، ضعف آموزش استانداردهای حسابداری عقود اسلامی و فقدان نهاد مشخص برای تدوین استانداردهای حسابداری بانکداری اسلامی، از موانع مهم استقرار نظام گزارشگری مالی اسلامی در ایران است. این یافته، جایگاه بخش «استانداردها، الزامات و سازوکارهای نهادی» را در شکل (۱) توجیه می‌کند. یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که قواعد فقهی و شریعت، مرز مشروعیت گزارشگری مالی اسلامی را تعیین می‌کنند. قواعدی مانند منع ربا، غرر، قمار، تدلیس، غش، اکل مال به باطل، لاضرر، اتلاف، ید، غرور، تسلیط، صحت، لزوم، نفی عسر و حرج و نفی سبیل، صرفاً احکام فقهی بیرون از حسابداری نیستند، بلکه بر شناخت، اندازه‌گیری، ارائه و افشای معاملات اثر می‌گذارند. حسینی‌الأصل و همکاران (۱۳۹۸) نیز در بررسی امکان ارائه چارچوب نظری گزارشگری مالی اسلامی بر پایه منصفانه بودن، بر ضرورت افشای معاملات شبهه‌ناک، وجوه شرعی، دارایی‌های مشمول زکات و مسئولیت‌های اجتماعی - شرعی تأکید کرده‌اند. همچنین رجبی مقدم و همکاران (۱۴۰۰) نشان داده‌اند که افشا در نظام گزارشگری مالی اسلامی، برخلاف مدل‌های غربی، باید هم ناظر بر کسب ثروت و سود و هم ناظر بر توزیع ثروت و سود باشد.

ازسوی دیگر، یافته‌ها نشان می‌دهد که دامنه استفاده‌کنندگان گزارشگری مالی اسلامی گسترده‌تر از سرمایه‌گذاران و اعتباردهندگان است. بر اساس نظریه ذی‌نفعان، استفاده‌کنندگان اطلاعات در محیط اسلامی شامل سرمایه‌گذاران، سهامداران، سپرده‌گذاران، دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری، بستانکاران، مشتریان، کارکنان، دولت، نهادهای ناظر، نهادهای فقهی و شرعی، جامعه، واقفان، خیران و ذی‌نفعان اجتماعی هستند. نیازهای اطلاعاتی این گروه‌ها نیز فقط محدود به سودآوری و جریان نقدی نیست، بلکه شامل ارزیابی شرعی، ارزیابی حقوق و تعهدات، ارزیابی ریسک‌های مالی و شرعی، ارزیابی آثار اجتماعی و توزیعی و اطمینان از رعایت حقوق صاحبان حق نیز می‌شود. این یافته با نتایج کاملاً و رمل (۲۰۱۳)، حنیفه و هودایب (۲۰۰۷) و مالی و همکاران (۲۰۰۶) و رجبی مقدم و همکاران (۱۴۰۰) همخوان است.

همچنین برای تبیین گزارشگری مالی اسلامی، وجود یک چارچوب نظری مستقل و منسجم ضروری است. در این پژوهش، «چارچوب نظری گزارشگری مالی اسلامی» به‌عنوان هسته مرکزی

شکل (۱) شناسایی شد؛ زیرا این بخش، مبانی فلسفی، فقهی و ارزشی را به مفاهیم حسابداری و الزامات گزارشگری تبدیل می‌کند. بر اساس یافته‌ها، چارچوب نظری گزارشگری مالی اسلامی از یازده محور اصلی تشکیل می‌شود: مبانی فقهی، ارزشی و نظری گزارشگری مالی اسلامی؛ استفاده‌کنندگان و نیازهای اطلاعاتی آنان؛ اهداف گزارشگری مالی اسلامی؛ مفروضات، اصول و قیود حاکم؛ اجزای گزارشگری مالی اسلامی؛ عناصر صورت‌های مالی اسلامی؛ شناخت، قطع شناخت و اندازه‌گیری؛ ارائه و افشا؛ ویژگی‌های کیفی اطلاعات مالی اسلامی؛ حاکمیت، نظارت و اطمینان‌بخشی شرعی؛ و کاربرد چارچوب در تدوین استانداردها. این یافته با نتایج مطالعات داخلی و خارجی همسو است. بایدون و ویلت (۲۰۰۰) بر این نکته تأکید کرده‌اند که گزارشگری شرکتی اسلامی باید از نظر شکل و محتوا با ارزش‌های اسلامی سازگار باشد. غلامی جمکرانی و همکاران (۱۳۹۴) نشان داده‌اند که گسترش دامنه استفاده‌کنندگان به ذی‌نفعان، ارائه منصفانه اطلاعات، افشای کامل و پاسخگویی شرعی از محورهای کلیدی چارچوب نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی است. حسینی‌الاصل و جهان‌شاد (۱۳۹۸) نیز بر ناکافی بودن سطح افشای گزارشگری مرسوم و لزوم توسعه گزارش‌های مالی در بستر حسابداری اسلامی تأکید کرده‌اند. بنابراین، در چارچوب نهایی، بخش «چارچوب نظری گزارشگری مالی اسلامی» نقش واسط میان مبانی اسلامی و سازوکارهای اجرایی را ایفا می‌کند. این بخش از یافته‌ها نشان می‌دهد که چارچوب نظری اسلامی نباید صرفاً تکرار چارچوب مفهومی متعارف باشد. در چارچوب‌های متعارف، محورهایی مانند هدف گزارشگری، ویژگی‌های کیفی اطلاعات، عناصر صورت‌های مالی، شناخت، اندازه‌گیری، ارائه و افشا برجسته‌اند؛ اما در چارچوب نظری اسلامی، مفاهیمی مانند مشروعیت شرعی، حق الناس، درآمد حلال و نامشروع، قواعد فقهی، وجوه شرعی، حاکمیت شرعی، اطمینان‌بخشی شرعی، آثار اجتماعی و توزیعی و پاسخگویی شرعی نیز جایگاه محوری دارند. از این‌رو، شکل نهایی پژوهش، «چارچوب نظری گزارشگری مالی اسلامی» را به‌عنوان بخش مرکزی معرفی می‌کند؛ بخشی که یافته‌های نظری، فقهی، حسابداری و نهادی را به هم پیوند می‌دهد. برای روشن‌تر شدن جایگاه چارچوب پیشنهادی، مقایسه آن با چارچوب مفهومی گزارشگری مالی متعارف ضروری است. این مقایسه نشان می‌دهد که چارچوب گزارشگری مالی اسلامی ضمن بهره‌گیری از برخی عناصر مشترک با چارچوب‌های متعارف، دارای تفاوت‌های بنیادینی در مبانی، اهداف، دامنه اطلاعات و سازوکارهای اطمینان‌بخشی است. از نظر شباهت‌ها، هر دو چارچوب بر ضرورت ارائه اطلاعات مربوط، قابل اتکا، قابل مقایسه و قابل فهم برای استفاده‌کنندگان تأکید دارند. همچنین مفاهیمی مانند هدف گزارشگری، ویژگی‌های کیفی اطلاعات، عناصر صورت‌های مالی، شناخت، اندازه‌گیری، ارائه و افشا در هر دو چارچوب دارای

اهمیت هستند. به بیان دیگر، گزارشگری مالی اسلامی اصول فنی حسابداری و الزامات مربوط به کیفیت اطلاعات را کنار نمی‌گذارد، بلکه آن‌ها را در یک نظام ارزشی گسترده‌تر بازتعریف می‌کند. با این حال، تفاوت اصلی میان دو چارچوب در مبنای فلسفی و هدف نهایی گزارشگری است. در چارچوب متعارف، هدف اصلی گزارشگری مالی، فراهم کردن اطلاعات مفید برای تصمیم‌گیری اقتصادی سرمایه‌گذاران، اعتباردهندگان و سایر استفاده‌کنندگان است و مفاهیمی مانند کاهش عدم تقارن اطلاعاتی و ارزیابی عملکرد اقتصادی مدیریت در مرکز توجه قرار دارند. در مقابل، چارچوب اسلامی علاوه بر این اهداف، پاسخگویی در برابر خداوند، رعایت عدالت، حفظ حقوق ذی‌نفعان، مشروعیت شرعی معاملات و آثار اجتماعی فعالیت اقتصادی را نیز دربرمی‌گیرد.

تفاوت دوم به دامنه استفاده‌کنندگان اطلاعات مربوط است. در چارچوب متعارف، استفاده‌کنندگان عمدتاً شامل سرمایه‌گذاران، وام‌دهندگان و اعتباردهندگان هستند؛ اما در چارچوب اسلامی، دامنه استفاده‌کنندگان شامل سپرده‌گذاران، هیئت‌های نظارت شرعی، دولت، جامعه، واقفان، ذی‌نفعان اجتماعی و سایر صاحبان حق نیز می‌شود.

تفاوت سوم به محتوای اطلاعاتی گزارشگری مربوط است. در چارچوب متعارف، تمرکز اصلی بر اطلاعات مالی، عملکرد اقتصادی و جریان‌های نقدی است؛ در حالی که چارچوب اسلامی علاوه بر این موارد، افشای مبنای فقهی معاملات، گزارش انطباق شرعی، درآمدهای مشکوک، وجوه شرعی، آثار اجتماعی و مسئولیت‌های اخلاقی را نیز ضروری می‌داند.

تفاوت چهارم به سازوکار اطمینان‌بخشی مربوط است. در گزارشگری متعارف، حسابرسی مستقل نقش اصلی را در افزایش اعتماد به اطلاعات ایفا می‌کند؛ اما در گزارشگری مالی اسلامی، علاوه بر حسابرسی مالی، سازوکارهایی مانند نظارت شرعی، گزارش هیئت فقهی، حسابرسی شرعی و افشای موارد عدم انطباق شرعی نیز اهمیت دارند.

براین‌اساس، چارچوب پیشنهادی پژوهش حاضر را نمی‌توان جایگزینی کامل برای چارچوب مفهومی متعارف دانست، بلکه باید آن را چارچوبی توسعه‌یافته دانست که عناصر فنی گزارشگری مالی متعارف را با الزامات ارزشی، فقهی، اجتماعی و نهادی اسلام تلفیق می‌کند. بنابراین، رابطه میان این دو چارچوب بیشتر رابطه تکمیل‌کنندگی و سازگارسازی مشروط است تا تقابل کامل. در نتیجه، نوآوری چارچوب پیشنهادی در آن است که نشان می‌دهد گزارشگری مالی اسلامی چگونه می‌تواند ضمن حفظ قابلیت مقایسه و ویژگی‌های کیفی اطلاعات مالی، ابعاد شرعی، اخلاقی و اجتماعی را نیز در ساختار نظری و عملی گزارشگری وارد کند.

لازم به ذکر است، گزارشگری مالی اسلامی تنها در سطح نظری باقی نمی‌ماند، بلکه برای تحقق عملی به استانداردها، الزامات نهادی، سازوکارهای اجرایی و فرایندهای گزارشگری نیاز دارد. در این چارچوب، استانداردهای ملی، مقررات بانک مرکزی، مقررات بازار سرمایه، الزامات حاکمیت شرعی، استانداردهای سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی، استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی و نهادهای اطمینان‌بخش، نقش مهمی در تبدیل چارچوب نظری به رویه عملی دارند. این یافته با نظریه نهادی و نظریه حکمرانی شرعی قابل تبیین است. نظریه نهادی توضیح می‌دهد که استانداردها و الزامات رسمی، رفتار گزارشگری واحدهای اقتصادی را شکل می‌دهند؛ و نظریه حکمرانی شرعی نشان می‌دهد که در نهادهای مالی اسلامی، اعتبار گزارشگری فقط به حسابرسی مالی محدود نیست، بلکه به نظارت شرعی، حسابرسی شرعی، کمیته فقهی و افشای انطباق با شریعت نیز وابسته است. موهّد زین و ون عبدالله (۲۰۲۴) نشان داده‌اند که افشای حکمرانی شرعی می‌تواند حلقه ارتباطی میان سازوکارهای حکمرانی و عملکرد بانک‌های اسلامی باشد. تاج ملکی اسکویی و سالاری‌نژاد (۱۴۰۳) نیز در بحث همگرایی گزارشگری مالی اسلامی با استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی، نشان داده‌اند که نسبت میان IFRS و گزارشگری مالی اسلامی یکی از مسائل مهم و روزآمد این حوزه است. بنابراین، بخش هفتم شکل نهایی، یعنی «استانداردها، الزامات و سازوکارهای نهادی»، نشان‌دهنده مرحله نهادی‌سازی چارچوب نظری است.

یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که فرایند گزارشگری مالی اسلامی باید شامل شناسایی عقود و ابزارهای اسلامی، ثبت و اندازه‌گیری، تفکیک درآمدهای مجاز و غیرمجاز، تطهیر درآمد، کنترل داخلی، حسابرسی، اطمینان‌بخشی شرعی، تضمین کیفیت، گزارشگری غیرمالی و افشای آثار اجتماعی باشد. این بخش با منطق ورودی - فرایند - خروجی سازگار است؛ به این معنا که مبانی، قواعد و نیازهای اطلاعاتی به‌عنوان ورودی وارد فرایند گزارشگری می‌شوند؛ سپس از طریق شناخت، اندازه‌گیری، ارائه، افشا، کنترل و اطمینان‌بخشی پردازش می‌شوند؛ و در نهایت به خروجی‌های مالی، شرعی و اجتماعی تبدیل می‌گردند.

برای تبیین جامع‌تر چارچوب نهایی، مؤلفه‌های آن بر اساس ۶ قلمرو نظری، فقهی، نهادی، اطلاعاتی، فرایندی و پیامدی تحلیل می‌شود. این تطبیق نشان می‌دهد که چارچوب پیشنهادی مجموعه‌ای از مؤلفه‌های منفصل نیست، بلکه نظامی پویا است که اجزای آن به‌صورت زنجیره‌ای به یکدیگر مرتبط هستند. در **قلمرو نظری**، گزارشگری مالی اسلامی صرفاً یک نظام فنی برای ارائه اطلاعات مالی نیست، بلکه بر مبانی هستی‌شناختی و ارزشی اسلام مانند توحید، عدالت، امانت‌داری، حق الناس و پاسخگویی در برابر خداوند و جامعه استوار است. این مبانی، جهت‌گیری

اهداف و اصول گزارشگری مالی اسلامی را تعیین می‌کنند. در **قلمرو فقهی**، قواعد شریعت مانند منع ربا، غرر، اکل مال به باطل، لاضرر و ضرورت تفکیک درآمدهای مشروع و نامشروع، تنها محدودیت‌های بیرونی نیستند، بلکه بر شناخت، اندازه‌گیری، ارائه و افشای اطلاعات مالی اثر می‌گذارند و محتوای گزارشگری را شکل می‌دهند. در **قلمرو نهادی**، تحقق گزارشگری مالی اسلامی در بستر بانکداری اسلامی، بازار سرمایه، نهادهای استانداردگذار، هیئت‌های نظارت شرعی و الزامات نهادهای حرفه‌ای مانند AAOIFI و IFRS صورت می‌گیرد. بنابراین، کیفیت نهادسازی و سازوکارهای اجرایی نقش مهمی در تبدیل مبانی نظری به رویه عملی دارد.

در **قلمرو اطلاعاتی**، دامنه استفاده‌کنندگان از سرمایه‌گذاران و اعتباردهندگان فراتر رفته و شامل سپرده‌گذاران، نهادهای شرعی، دولت و جامعه می‌شود. از این رو، اطلاعات گزارش شده علاوه بر عملکرد مالی، باید شامل انطباق شرعی، ریسک‌های شرعی، مسئولیت اجتماعی، وجوه شرعی و آثار توزیعی فعالیت‌ها نیز باشد. در **قلمرو فرایندی**، گزارشگری مالی اسلامی از طریق فرایندهایی مانند شناخت معاملات اسلامی، اندازه‌گیری مبتنی بر ماهیت عقد، ارائه، افشا، کنترل، حسابرسی و اطمینان‌بخشی شرعی عملیاتی می‌شود و مبانی نظری و فقهی را به رویه‌های گزارشگری تبدیل می‌کند. در **قلمرو پیامدی**، هدف نهایی چارچوب، تحقق شفافیت، پاسخگویی، عدالت اطلاعاتی، اعتماد عمومی، مشروعیت نهادی و تصمیم‌گیری آگاهانه ذی‌نفعان است. بنابراین، گزارشگری مالی اسلامی صرفاً تولید صورت‌های مالی نیست، بلکه سازوکاری برای پاسخگویی اقتصادی، اجتماعی و شرعی محسوب می‌شود.

در مجموع، منطق ارتباط میان این قلمروها را می‌توان چنین تبیین کرد: مبانی نظری و ارزشی، جهت‌گیری فقهی را تعیین می‌کنند؛ قواعد فقهی در بستر نهادی عملیاتی می‌شوند؛ محیط نهادی، استانداردها و نیازهای اطلاعاتی را شکل می‌دهد؛ نیازهای اطلاعاتی، فرایندهای گزارشگری را هدایت می‌کنند؛ و اجرای این فرایندها در نهایت به پیامدهایی مانند شفافیت، اعتماد و پاسخگویی منجر می‌شود.

شکل ۱- چارچوب تبیین گزارشگری مالی اسلامی

از سوی دیگر، خروجی گزارشگری مالی اسلامی نباید صرفاً به صورتهای مالی متعارف محدود شود. در چارچوب پیشنهادی، خروجیهای گزارشگری مالی اسلامی شامل صورتهای مالی اسلامی، گزارش انطباق شرعی، گزارش هیئت نظارت شرعی، گزارش زکات و وجوه شرعی، گزارش ریسکهای مالی و شرعی، گزارش مسئولیت اجتماعی و پایداری اسلامی، گزارش حاکمیت شرعی و گزارش یکپارچه مالی - شرعی - اجتماعی است. این یافته با مطالعات مالی و همکاران (۲۰۰۶)، حنیفه و هدیب (۲۰۰۷)، حسینی‌الاصل و جهانشاد (۱۳۹۸)، حسینی‌الاصل و همکاران (۱۳۹۸) و رجبی مقدم و همکاران (۱۴۰۰) همخوانی دارد. این مطالعات نشان داده‌اند که گزارشگری اسلامی باید افزون بر اطلاعات مالی، اطلاعات مرتبط با افشای اجتماعی، عدالت، زکات، وجوه شرعی، معاملات شبهه‌ناک، انطباق با شریعت و مسئولیت‌های اجتماعی - شرعی را نیز پوشش دهد. از منظر نظریه مشروعیت، نهاد مالی اسلامی برای حفظ اعتماد عمومی و مشروعیت نهادی باید نشان دهد که فعالیت‌های آن با شریعت، عدالت و انتظارات اجتماعی سازگار است. از منظر نظریه ذی‌نفعان نیز گزارشگری مالی اسلامی باید پاسخگوی نیازهای اطلاعاتی گروه‌هایی باشد که فقط به سودآوری و وضعیت مالی علاقه‌مند نیستند، بلکه به مشروعیت معاملات، رعایت حقوق، آثار اجتماعی، توزیع عادلانه منافع، ریسک‌های شرعی و سازوکارهای نظارتی نیز توجه دارند.

براساس یافته‌های این پژوهش، پیامد نهایی چارچوب، تحقق گزارشگری مالی اسلامی شفاف، عادلانه، پاسخگو، قابل اتکا، مقایسه‌پذیر، مشروع، اعتمادآفرین و تصمیم‌مفید است. بنابراین، چارچوب پیشنهادی نه تنها به تولید اطلاعات مالی کمک می‌کند، بلکه می‌تواند موجب کاهش عدم تقارن اطلاعاتی، تقویت پاسخگویی شرعی و اجتماعی، افزایش اعتماد عمومی، ارتقای مشروعیت نهادی و بهبود کیفیت تصمیم‌گیری استفاده‌کنندگان شود.

جدول ۳- کدها و مفاهیم به ترتیب لایه های چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی			
لایه چارچوب (مقوله)	زیر مقوله ها	مفاهیم	منابع
مبانی فلسفی، هستی شناختی، معرفت شناختی و انسان شناختی اسلامی (لایه اول)	ارزش های بنیادین اسلامی	توحید، عدالت و امانت داری؛ آثار اخلاقی فعالیت اقتصادی؛ عدالت اطلاعاتی	بختیاری و همکاران (۱۳۹۸)
		توحید، عدالت و امانت داری؛ اعتماد عمومی و مشروعیت نهادی	دیانتی دیلمی و همکاران (۱۳۹۵)
		توحید، عدالت و امانت داری؛ بی طرفی؛ پاسخگویی پذیری	حاجیه و رجب دری (۱۳۹۵)
		عدالت و امانت داری؛ قابلیت اتکا؛ قابلیت رسیدگی	رضائی و همکاران (۱۴۰۱)
		امانت داری؛ بی طرفی؛ پاسخگویی پذیری	عصری (۱۳۹۱)
		امانت داری؛ بی طرفی؛ پاسخگویی پذیری	بهرامی نسب و ابراهیمی (۱۳۹۱)
		امانت داری؛ پاسخگویی؛ بیان صادقانه؛ عدالت اطلاعاتی	بیدون و ویلت (۱۹۹۷)
	حق الناس، امانت داری و پاسخگویی دینی	حق الناس و مسئولیت پاسخگویی؛ پاسخگویی مدیریت؛ پاسخگویی پذیری	زارعو همکاران (۱۴۰۱)
		حق الناس و مسئولیت پاسخگویی؛ پاسخگویی مدیریت	باباجانی و پوریانسب (۱۳۸۲)
		حق الناس؛ پاسخگویی مدیریت؛ پاسخگویی پذیری	زارع و همکاران (۱۴۰۱)
		حق الناس؛ پاسخگویی؛ پاسخگویی پذیری	زارع و همکاران (۱۴۰۱)
		امانت داری؛ حق الناس؛ پاسخگویی پذیری	تنائی و احدی (۱۳۹۱)
		حق الناس و مسئولیت پاسخگویی؛ پاسخگویی مدیریت؛ پاسخگویی پذیری؛ مشروعیت شرعی	حمید (۲۰۰۰)
		توحید، عدالت و امانت داری؛ عقل، اجتهاد و مصلحت معتبر	رویایی و همکاران (۱۳۹۱)
	عقل، اجتهاد و مصلحت معتبر	عقل، اجتهاد و مصلحت معتبر؛ اطلاعات مفید برای تصمیم گیری	خیراللهی و ندری (۱۳۹۴)
هدف غایی گزارشگری مالی اسلامی (لایه دوم)	پاسخگویی و شفافیت	پاسخگویی مدیریت؛ شفافیت؛ پاسخگویی پذیری	غلامی جمکرانی و همکاران (۱۳۹۲)
		پاسخگویی مدیریت؛ پاسخگویی پذیری	
نظام اقتصادی اسلامی و محیط	بانکداری بدون ربا	ارتقای اعتماد عمومی و مشروعیت نهادی؛ کاربرد در بانکداری بدون ربا	رحیمی (۱۴۰۲)
	و عقود اسلامی	تدوین استانداردهای حسابداری اسلامی؛ کاربرد در بانکداری بدون ربا؛ شناخت درآمد در عقود اسلامی	صالحی و همکاران (۱۳۹۶)

جدول ۳- کدها و مفاهیم به ترتیب لایه های چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی			
لایه چارچوب (مقوله)	زیرمقوله ها	مفاهیم	منابع
کلان نهادی (لایه سوم)		مشروعیت نهادی؛ بانکداری بدون ربا؛ نهادهای ناظر	یاری فرد و احسان ملکی (۱۳۹۱)
		حقوق دارندگان حساب های سرمایه گذاری؛ بانکداری بدون ربا؛ شناخت درآمد در عقود	حشمتی مولایی (۱۳۹۱)
		استفاده انتخابی از سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی؛ سازگاری مشروط با استانداردهای بین المللی گزارشگری مالی؛ کاربرد در بانکداری بدون ربا، بازار سرمایه اسلامی، صکوک، صندوق های اسلامی، وقف و خیریه	رامروز و سیمیری (۱۴۰۳)
	محیط کلان	محیط نهادی؛ تدوین استانداردهای اسلامی؛ سازگاری با استانداردهای بین المللی؛ منطق نهادی	مخلصین و فضلی (۲۰۲۰)
	نهادی و اقتصادی اسلامی	ادبیات حسابداری اسلامی؛ استانداردهای اسلامی؛ سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی؛ استانداردهای بین المللی گزارشگری مالی	مریچ و کاراجا (۲۰۲۶)
چارچوب های فقهی و قواعد شریعت در معاملات و گزارشگری (لایه چهارم)	قواعد فقهی مؤثر بر گزارشگری	شخصیت گزارشگر؛ تداوم فعالیت؛ مبنای تعهدی؛ دارایی های مشروع	فرج زاده دهکردی و همکاران (۱۳۹۱)
		مبانی ارزشی؛ تفکیک منابع؛ تدوین استاندارد	مرادزاده فرد و همکاران (۱۳۹۱)
	قیود شرعی معاملات	حرمت تدلیس، غش و اکل مال به باطل؛ بیان صادقانه؛ شفافیت	کامیابی و حسن نتاج کردی (۱۳۹۷)
		حرمت ربا و غرر؛ شناخت درآمد در عقود؛ صکوک و بازار سرمایه اسلامی	صالحی و افشار قوچانی (۱۳۹۱)
		حرمت ربا، غرر و اکل مال به باطل؛ مشروعیت معامله؛ ماهیت عقد شرعی	سنجری (۱۳۹۱)
		توحید، عدالت و امانت داری؛ حرمت ربا؛ مشروعیت معامله؛ مسئولیت پاسخگویی	لوثیس (۲۰۰۱)
		پاسخگویی مدیریت در برابر منابع تحت اختیار؛ صیانت از حق الناس و جلوگیری از اکل مال به باطل؛ نیازهای مشترک اطلاعاتی؛ پاسخگویی پذیری؛ شفافیت	عباسیو همکاران (۱۴۰۴)
	ماهیت فقهی عقد و رجحان محتوا بر شکل	رجحان محتوای اقتصادی و فقهی بر شکل ظاهری؛ عدالت اطلاعاتی	حسینی الاصل، حیدرپور و تاری وردی (۱۳۹۸)
		رجحان محتوای اقتصادی و فقهی؛ اندازه گیری مبتنی بر ماهیت عقد؛ سازگاری مشروط با استانداردهای بین المللی گزارشگری مالی	مهرانی و همکاران (۱۳۹۴)

جدول ۳- کدها و مفاهیم به ترتیب لایه های چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی			
لایه چارچوب (مقوله)	زیر مقوله ها	مفاهیم	منابع
		رجحان محتوا بر شکل؛ شناخت درآمد در عقود اجاره ای؛ سازگاری مشروط با استانداردهای بین المللی گزارشگری مالی	سلیمانی ده دیوان و حبیبی (۱۳۹۱)
		سازگاری مشروط با استانداردهای بین المللی گزارشگری مالی؛ استفاده انتخابی از سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی؛ رجحان محتوای اقتصادی و فقهی بر شکل ظاهری؛ اندازه گیری مبتنی بر ماهیت عقد شرعی؛ قابلیت مقایسه بودن	ملکی اسکوئی و سالاری نژاد (۱۴۰۳)
		سازگاری مشروط با استانداردهای بین المللی گزارشگری مالی؛ رجحان محتوای اقتصادی و فقهی بر شکل ظاهری؛ شناخت درآمد در عقود مشارکتی؛ حقوق دارندگان حساب های سرمایه گذاری؛ اندازه گیری مبتنی بر ماهیت عقد شرعی	سالاری نژاد و محقق (۱۴۰۲)
		سازگاری مشروط با استانداردهای بین المللی گزارشگری مالی؛ مقایسه و استفاده انتخابی از سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی؛ رجحان محتوای اقتصادی و فقهی بر شکل ظاهری؛ اندازه گیری مبتنی بر ماهیت عقد شرعی	تویچیف و محمد سوری (۲۰۲۵)
		قواعد فقهی مؤثر؛ مشروعیت معامله؛ تدوین استانداردهای حسابداری اسلامی	مهرانی و همکاران (۱۳۹۷)
	مشروعیت فقهی و انطباق شرعی	مشروعیت معامله؛ کاربرد در صکوک و بازار سرمایه اسلامی	سعیدی (۱۳۸۸)
		مشروعیت معامله؛ افشای مبنای فقهی معاملات مهم؛ سازگاری مشروط با استانداردهای بین المللی گزارشگری مالی	حسینی الأصل و همکاران (۱۳۹۸)
نیازها و انتظارات استفاده کنندگان و ذی نفعان (لایه پنجم)	جامعه و ذی نفعان اجتماعی	افشای مسئولیت اجتماعی؛ جامعه و ذی نفعان اجتماعی؛ آثار اجتماعی و توزیعی؛ شفافیت	حنیفه (۲۰۰۲)
	دولت، نهادهای ناظر و نهادهای شرعی	مسئولیت مدیریت؛ پاسخگویی در برابر ذی نفعان و نهادهای ناظر؛ مشروعیت نهادی	عباسی و همکاران (۱۴۰۰)
	سرمایه گذاران، سهامداران و اعتبار دهندگان	سرمایه گذاران و سهامداران؛ اطلاعات مفید برای تصمیم گیری؛ یادداشت های توضیحی درباره عقود و ریسک ها	باباجانی و صیدی (۱۳۸۹)
		سرمایه گذاران؛ دولت و نهادهای ناظر؛ نیازهای مشترک اطلاعاتی	دیانتی دیلمی و شادمان (۱۳۹۹)
		سهامداران؛ اعتماد عمومی؛ شفافیت	برزگری خاتقاه و شاکر اردکانی (۱۳۹۱)

جدول ۳- کدها و مفاهیم به ترتیب لایه های چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی			
لایه چارچوب (مقوله)	زیرمقوله ها	مفاهیم	منابع
		سرمایه گذاران و سهامداران؛ سپرده گذاران و دارندگان حساب های سرمایه گذاری؛ دولت و نهادهای ناظر؛ نهادهای فقهی و شرعی؛ جامعه، خیران، واقفان و ذی نفعان اجتماعی؛ نیازهای مشترک اطلاعاتی	عباسی، هیراد، حق پرست و ستوده (۱۴۰۴)
	نیازهای مشترک اطلاعاتی استفاده کنندگان	حق الناس؛ مسئولیت مدیریت در رعایت احکام اسلامی؛ پاسخگویی در برابر ذی نفعان	صراف و محمدی (۱۳۹۵)
		اطلاعات مفید برای تصمیم گیری اقتصادی؛ ارزیابی ریسک، حقوق و تعهدات	نادری و همکاران (۱۴۰۰)
		نیازهای مشترک اطلاعاتی؛ پاسخگویی مدیریت؛ پاسخگویی پذیری	غلامی جمکرانی و همکاران (۱۳۹۳)
		نیازهای مشترک اطلاعاتی؛ شفافیت؛ پاسخگویی پذیری	غلامی جمکرانی و همکاران (۱۳۹۳)
		امانت داری؛ کارکنان؛ شفافیت	احمدپور و ابراهیمیان (۱۳۹۱)
		مسئولیت مدیریت؛ پاسخگویی به ذی نفعان؛ مشروعیت نهادی	کردستانی و آراد (۱۳۹۱)
		امانت داری؛ بی طرفی؛ پاسخگویی به ذی نفعان	عبدی پور و همکاران (۱۳۹۱)
		اهداف گزارشگری مالی اسلامی؛ استفاده کنندگان؛ ویژگی های کیفی؛ ارائه و افشا؛ تدوین استانداردهای اسلامی	سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (۲۰۲۰)
		عدالت و امانت داری؛ حق الناس و مسئولیت پاسخگویی؛ تعیین حقوق و تعهدات ذی نفعان بر مبنای عدالت و قرارداد شرعی؛ عدالت اطلاعاتی؛ بیان صادقانه؛ شفافیت	خدابنده، رضایی و بیگلر (۱۴۰۳)
		افشای ریسک های شرعی و موارد عدم انطباق؛ ارزیابی ریسک؛ شفافیت؛ قابلیت اتکا؛ نیازهای مشترک اطلاعاتی؛ مشروعیت شرعی	علی، خان و همکاران (۲۰۲۵)
چارچوب نظری گزارشگری مالی اسلامی (لایه ششم)	ویژگی های کیفی اطلاعات مالی اسلامی	مربوط بودن؛ قابلیت اتکا؛ شفافیت؛ قابل مقایسه بودن	امیرآزاد، برادران حسن زاده، محمدی و تقی زاده (۱۳۹۷)
		افشای مسئولیت اجتماعی؛ عدالت اطلاعاتی؛ بازار سرمایه اسلامی	بابایی و همکاران (۱۴۰۱)

جدول ۳- کدها و مفاهیم به ترتیب لایه های چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی			
لایه چارچوب (مقوله)	زیر مقوله ها	مفاهیم	منابع
استانداردها، الزامات و سازوکارهای نهادی (لایه هفتم)	استانداردها و الزامات نهادی	مبانی ارزشی؛ مشروعیت نهادی؛ ارزیابی سازگاری استانداردها	دیانتی دیلمی و همکاران (۱۳۹۱)
		مبانی ارزشی؛ مشروعیت نهادی؛ سازگاری استانداردها با فقه	دری سده (۱۳۹۱)
		مبانی نظری حسابداری اسلامی؛ استانداردگذاری اسلامی؛ کاربرد در بانکداری اسلامی	ناپیر (۲۰۰۹)
		مبانی حسابداری اسلامی؛ وقف؛ زکات؛ افشا؛ حکمرانی اسلامی؛ ضرورت انسجام نظری	عالم (۲۰۲۴)
		گزارشگری مالی مؤسسات سرمایه گذاری اسلامی؛ استانداردهای حسابداری اسلامی؛ خروجی های گزارشگری	سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (۲۰۲۴)
		افشای اطلاعات مالی برای تقویت حکمرانی شرعی؛ حسابداری صندوق ها و نهادهای سرمایه گذاری اسلامی؛ حسابداری قرض الحسنه؛ مسائل حسابداری صکوک؛ حل موضوعات فاقد استاندارد	سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی (۲۰۲۵)
	همگرایی یا استفاده انتخابی از استانداردهای اسلامی و بین المللی	استفاده انتخابی از سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی؛ سازگاری مشروط با استانداردهای بین المللی گزارشگری مالی	رامروز و سیمپاری، (۱۴۰۳)
		شناخت درآمد در عقود؛ اندازه گیری مبتنی بر ماهیت عقد؛ استفاده انتخابی از سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی	غلامی جمکرانی (۱۳۹۷)
		سازگاری مشروط با استانداردهای بین المللی گزارشگری مالی؛ استفاده انتخابی از سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی؛ قابل مقایسه بودن	طالب نیا و آزاد (۱۳۹۱)
		استانداردهای حسابداری اسلامی؛ استفاده انتخابی از سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی؛ سازگاری با استانداردهای ملی	ظفر (۲۰۲۴)
		اجاره مالی اسلامی؛ مقایسه استانداردهای حسابداری؛ سازگاری مشروط با استانداردهای بین المللی؛ استفاده انتخابی از سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی	مرشد (۲۰۲۶)
		سازگاری مشروط با استانداردهای بین المللی گزارشگری مالی؛ مقایسه و استفاده انتخابی از سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی؛ سازگاری با استانداردهای ملی؛ قابل مقایسه بودن؛ شفافیت	هیئت استانداردهای حسابداری مالزی (۲۰۲۴)
		توحید، عدالت و امانت داری؛ تدوین استانداردهای حسابداری اسلامی	دیانتی دیلمی و مشهدی (۱۳۹۵)

جدول ۳- کدها و مفاهیم به ترتیب لایه های چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی			
لایه چارچوب (مقوله)	زیرمقوله ها	مفاهیم	منابع
	کاربرد چارچوب در تدوین استانداردها	عقل، اجتهاد و مصلحت معتبر؛ تدوین استانداردهای حسابداری اسلامی	حاجیه‌ها و شبانی(۱۳۹۱)
		توحید، عدالت و امانت‌داری؛ تدوین استانداردهای حسابداری اسلامی	حسینی و بابائی(۱۳۹۸)
		توحید، عدالت و امانت‌داری؛ مشروعیت؛ تدوین استاندارد اسلامی	خواجوی و قدیریان آرائی(۱۳۹۱)
		مبانی ارزشی؛ تدوین استاندارد اسلامی؛ مشروعیت نهادی	علی‌زاده و رزنه(۱۳۹۱)
		توحید و عدالت؛ عقل و اجتهاد؛ تدوین استاندارد اسلامی	نجفی(۱۳۹۱)
		مبانی ارزشی؛ مشروعیت نهادی؛ تدوین استاندارد اسلامی	جاوید و جهانی(۱۳۹۱)
		توحید، عدالت و امانت‌داری؛ مشروعیت شرعی؛ شفافیت؛ عدالت اطلاعاتی؛ پاسخگویی‌پذیری؛ کاربرد چارچوب در تدوین استانداردهای حسابداری اسلامی	واهیمی تی.دی.(۲۰۲۵)
مکانیزم‌ها و فرایند گزارشگری مالی اسلامی (لایه ۸)	ارائه، افشا و یادداشت‌های توضیحی	گزارشگری آثار اجتماعی و توزیعی؛ افشای مسئولیت اجتماعی؛ عدالت اطلاعاتی	حسینی، بابائی، توحیدی و همایون(۱۴۰۳)
		گزارشگری آثار اجتماعی؛ افشای مسئولیت اجتماعی؛ شفافیت	کشاورزی‌نژاد و همکاران(۱۴۰۲)
		افشای نوع و ماهیت عقود اسلامی؛ افشای درآمدهای مشکوک؛ افشای آثار اجتماعی و توزیعی	رجبی مقدم و همکاران(۱۴۰۰)
		افشای آثار اجتماعی؛ شفافیت؛ پاسخگویی‌پذیری	زارع و همکاران(۱۴۰۳)
		آثار اجتماعی و اخلاقی؛ افشای مسئولیت اجتماعی؛ عدالت اطلاعاتی	ملکیان و سلمانی(۱۳۸۲)
		افشای مسئولیت اجتماعی؛ عدالت اطلاعاتی؛ آثار اجتماعی و توزیعی	حسینیو همکاران(۱۴۰۳)
		آثار اجتماعی؛ افشای مسئولیت اجتماعی؛ عدالت اطلاعاتی	یوسفی و همکاران(۱۴۰۲)
		افشای ریسک‌های شرعی؛ افشای درآمدهای مشکوک؛ شفافیت	حسینی‌الاصل و جهانشاد(۱۳۹۸)
		افشای ریسک‌های شرعی؛ افشای مسئولیت اجتماعی	حسینی‌الاصل و جهانشاد(۱۳۹۸)
		آثار اجتماعی و اخلاقی؛ مسئولیت اجتماعی؛ عدالت اطلاعاتی	حجازی و اسماعیلی(۱۳۹۱)
		نقش هیئت نظارت شرعی؛ اطمینان‌بخش شرعی؛ افشای نظر اطمینان‌بخش شرعی	دلبری(۱۳۹۱)
		توحید و عدالت؛ حق الناس؛ مبنای فقهی معاملات	میرنیا و همکاران(۱۳۹۱)

جدول ۳- کدها و مفاهیم به ترتیب لایه های چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی			
لایه چارچوب (مقوله)	زیر مقوله ها	مفاهیم	منابع
		آثار اجتماعی؛ مسئولیت اجتماعی؛ شفافیت	علی نژاد ساروکلانی و همکاران (۱۳۹۱)
		افشای مسئولیت اجتماعی؛ نقش هیئت نظارت شرعی؛ شفافیت؛ پاسخگویی پذیری	فاروق و همکاران (۲۰۱۱)
		عدالت اطلاعاتی؛ افشای آثار اجتماعی و توزیعی؛ مسئولیت اجتماعی؛ مشروعیت نهادی	کاملا و رمال (۲۰۱۳)
		افشای مسئولیت اجتماعی؛ عملکرد مالی؛ اعتماد عمومی؛ شفافیت	پلاتونووا و همکاران (۲۰۱۸)
		افشای حکمرانی شرعی؛ نقش هیئت نظارت شرعی؛ مشروعیت نهادی؛ اعتماد	عبدالرئوف رحیم و همکاران (۲۰۲۴/۲۰۲۳)
		افشای انطباق شرعی؛ حکمرانی شرعی؛ پاسخگویی در برابر نهادهای ناظر؛ مشروعیت نهادی	عبدالرحمن و همکاران (۲۰۲۴)
		افشای حکمرانی شرعی؛ نقش کمیته فقهی؛ عملکرد و اعتماد؛ مشروعیت نهادی	محمد زین و وان عبدالله (۲۰۲۴)
		نقش کمیته فقهی یا هیئت نظارت شرعی؛ افشای ریسک های شرعی و موارد عدم انطباق؛ قابلیت رسیدگی و اثبات پذیری؛ شفافیت؛ پاسخگویی پذیری	العجمی و الشمیری (۲۰۲۴)
		حسابرس مستقل؛ اطمینان بخش شرعی؛ قابلیت رسیدگی	اسلانی همکاران (۱۳۹۱)
		اطمینان بخشی شرعی	
	شناخت، قطع شناخت و اندازه گیری	اطلاعات مفید برای تصمیم گیری؛ ویژگی های کیفی؛ شناخت؛ اندازه گیری؛ ارائه و افشا	هیئت استانداردهای بین المللی حسابداری (۲۰۱۸)
		امانت داری؛ نقش حسابرس مستقل؛ پاسخگویی پذیری	سجادی راد و سجادی راد (۱۳۹۱)
	مکانیزم های عملیاتی گزارشگری	نقش حسابرس مستقل؛ قابلیت رسیدگی؛ بی طرفی	بشکوه و مرادی پورجیرندهی (۱۳۹۱)
		بیان صادقانه؛ قابلیت اتکا؛ حسابرس مستقل	ناصری و خجسته (۱۳۹۱)

جدول ۳- کدها و مفاهیم به ترتیب لایه های چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی			
لایه چارچوب (مقوله)	زیرمقوله ها	مفاهیم	منابع
		امانت‌داری؛ بی‌طرفی؛ حسابرس مستقل	بنی‌مهد(۱۳۹۱)
خروجی‌های گزارشگری مالی اسلامی(لایه ۹)	خروجی‌های گزارشگری مالی اسلامی	هویت اخلاقی؛ افشای گزارش هیئت فقهی؛ مشروعیت نهادی؛ اعتماد عمومی	حنیفه و هدیپ(۲۰۰۷)
	صورت‌های مالی اسلامی	صورت وضعیت مالی اسلامی؛ صورت تغییرات حقوق دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری	مهرانی و همکاران(۱۳۹۴)
		شناخت درآمد در عقود مشارکتی؛ صورت تغییرات حقوق دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری	باباجانی و شکرخواه(۱۳۹۱)
		ارائه صورت‌های مالی بانک‌های اسلامی؛ افشای صورت‌های مالی؛ استفاده انتخابی از سازمان حسابداری و حسابرسی	آبابایکه و همکاران(۲۰۲۳)
		مؤسسات مالی اسلامی؛ سازگاری مشروط با استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی	
		صورت‌های مالی اسلامی؛ صورت تغییرات حقوق دارندگان حساب‌های سرمایه‌گذاری؛ یادداشت‌های توضیحی درباره عقود و ریسک‌ها؛ استفاده از چارچوب در تدوین استانداردهای حسابداری اسلامی؛ کاربرد در صندوق‌های اسلامی	AAOIFI ۲۰۲۴
		استانداردهای حسابداری اسلامی؛ ارائه و افشای صورت‌های مالی مؤسسات سرمایه‌گذاری اسلامی؛ بیان صادقانه؛ شفافیت؛ قابلیت مقایسه بودن	
	گزارش اجتماعی و پایداری اسلامی	سازگاری مشروط با استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی؛ مقایسه و استفاده انتخابی از سازمان حسابداری و حسابرسی	IFRS، گروه مشورتی مالی اسلامی(۲۰۲۴)
		مؤسسات مالی اسلامی؛ قابل مقایسه بودن؛ افشای مبنای تهیه صورت‌های مالی	
		افشای مسئولیت اجتماعی؛ گزارش مسئولیت اجتماعی؛ جامعه و ذی‌نفعان اجتماعی	عظیمی و تقی‌نژاد(۱۳۹۱)
		گزارش مسئولیت اجتماعی؛ افشای مسئولیت اجتماعی؛ جامعه و ذی‌نفعان اجتماعی	رحیمیان و توکل‌نیا(۱۳۹۱)
		مسئولیت اجتماعی؛ گزارش مسئولیت اجتماعی؛ شفافیت	حجازی و وطن‌خواه(۱۳۹۱)
		مسئولیت اجتماعی؛ شفافیت؛ گزارش مسئولیت اجتماعی	شایانفر و حجازی(۱۳۹۱)
		آثار اجتماعی؛ افشای مسئولیت اجتماعی؛ گزارش مسئولیت اجتماعی	حجازی، اسلامی و طاهری(۱۳۹۱)
		گزارش مسئولیت اجتماعی؛ افشای مسئولیت اجتماعی؛ عدالت اطلاعاتی	صالحی، شیرخانی و خسروی(۱۳۹۱)

جدول ۳- کدها و مفاهیم به ترتیب لایه های چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی			
لایه چارچوب (مقوله)	زیر مقوله ها	مفاهیم	منابع
عدم انطباق شرعی	گزارش انطباق و عدم انطباق شرعی	گزارش مسئولیت اجتماعی؛ افشای مسئولیت اجتماعی؛ شفافیت	عالمی و بهزادپور (۱۳۹۱)
		صورت وضعیت مالی اسلامی؛ گزارش انطباق شرعی؛ افشای نوع عقود اسلامی	درویشی، نظری و بنی مهد (۱۴۰۱)
		گزارش انطباق شرعی؛ افشای مسئولیت اجتماعی؛ نیازهای اطلاعاتی ذی نفعان؛ مشروعیت نهادی	بیدون و ویلت (۲۰۰۰)
		افشای مرتبط با شریعت؛ افشای ریسک های شرعی؛ گزارش موارد عدم انطباق؛ پاسخگویی پذیری	عبدالرحمن و همکاران (۲۰۲۴)
		افشای الزامی انطباق شرعی؛ افشای داوطلبانه انطباق شرعی؛ گزارش انطباق شرعی؛ شفافیت	اب غنی و همکاران (۲۰۲۴)
		نقش کمیته فقهی یا هیئت نظارت شرعی؛ مسئولیت مدیریت در رعایت فقه امامیه؛ گزارش موارد عدم انطباق؛ سازوکار اصلاح، تطهیر یا جبران آثار معاملات نامشروع؛ مسئولیت پاسخگویی در برابر ذی نفعان و نهادهای ناظر	توحیدی و همکاران (۱۴۰۳)
		افشای ریسک های شرعی و موارد عدم انطباق؛ گزارش موارد عدم انطباق؛ افشای گزارش کمیته یا هیئت فقهی؛ افشای نظر حسابرس یا اطمینان بخش شرعی؛ گزارش انطباق شرعی	محمد و ابراهیم (۲۰۲۴)
		استفاده انتخابی از سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی؛ گزارش انطباق شرعی؛ یادداشت های توضیحی درباره عقود، ریسک ها و مبانی فقهی؛ قابل مقایسه بودن؛ شفافیت	امباشه (۲۰۲۵)
	گزارش وجوه شرعی، زکات و خیریه	حقوق مالی شرعی؛ افشای منابع و مصارف وجوه شرعی؛ صورت منابع و مصارف وجوه شرعی	حسینی و بابائی (۱۴۰۰)
		خمس و وجوه شرعی؛ صورت منابع و مصارف وجوه شرعی؛ افشای وجوه شرعی	عرب مازار یزدی و همکاران (۱۳۹۱)
		افشای مسئولیت اجتماعی؛ گزارش مسئولیت اجتماعی؛ افشای منابع و مصارف وجوه شرعی؛ شفافیت	معالی، کاسن و ناپیر (۲۰۰۶)

۶- بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش، ارائه چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی با استفاده از روش فراترکیب بود. یافته‌های حاصل از ترکیب مطالعات پیشین نشان داد که گزارشگری مالی اسلامی را نمی‌توان صرفاً نسخه‌ای تعدیل‌شده از گزارشگری مالی متعارف دانست؛ بلکه باید آن را سازوکاری چندبعدی تلقی کرد که در پیوند میان مبانی اعتقادی اسلام، فقه معاملات، اهداف اقتصادی و اجتماعی شریعت، نیازهای اطلاعاتی ذی‌نفعان، استانداردهای حسابداری، حاکمیت شرعی و اطمینان‌بخشی شکل می‌گیرد. این نتیجه با دیدگاه بیدون و ویلت (۲۰۰۰)، لوئیس (۲۰۰۱)، حنیفه (۲۰۰۲)، معالی و همکاران (۲۰۰۶)، حنیفه و هدیپ (۲۰۰۷)، ناپیر (۲۰۰۹) و کاملا و رمال (۲۰۱۳) همسوست که همگی بر تمایز مبنایی حسابداری اسلامی از حسابداری متعارف، به‌ویژه از حیث پاسخگویی، عدالت، اخلاق، مشروعیت شرعی و مسئولیت اجتماعی تأکید کرده‌اند. در ادبیات داخلی نیز باباجانی و صیدی (۱۳۸۹)، غلامی جمکرانی و همکاران (۱۳۹۴)، حسینی‌الاصل و جهان‌شاد (۱۳۹۸)، حسینی‌الاصل، حیدرپور و تاروردی (۱۳۹۸) و رجبی مقدم و همکاران (۱۴۰۰) نشان داده‌اند که گزارشگری مالی اسلامی باید افزون بر سودمندی تصمیم، به افشای کامل‌تر، پاسخگویی شرعی، حقوق ذی‌نفعان، وجوه شرعی، درآمدهای مشکوک و آثار اجتماعی و توزیعی فعالیت اقتصادی توجه کند.

از نظر نظری، چارچوب پیشنهادی این پژوهش بر ترکیب چند نظریه استوار است. نظریه سودمندی تصمیم، ضرورت ارائه اطلاعات مربوط، قابل اتکا و قابل مقایسه برای تصمیم‌گیری اقتصادی را تبیین می‌کند؛ اما در محیط اسلامی این نظریه به‌تنهایی کفایت ندارد، زیرا گزارشگری مالی اسلامی علاوه بر سودمندی برای تصمیم باید امکان ارزیابی مشروعیت شرعی و پاسخگویی اخلاقی را نیز فراهم سازد. از این‌رو، نظریه پاسخگویی اسلامی در کانون چارچوب قرار می‌گیرد. بر اساس این نظریه، واحد گزارشگر فقط در برابر سهامداران و اعتباردهندگان پاسخگو نیست، بلکه در برابر خداوند، جامعه، صاحبان حق و همه ذی‌نفعانی که از فعالیت اقتصادی اثر می‌پذیرند، نیز مسئولیت دارد (حمید، ۲۰۰۰؛ لوئیس، ۲۰۰۱؛ غلامی جمکرانی و همکاران، ۱۳۹۴). همین مبنا توضیح می‌دهد که چرا در چارچوب ارائه شده در این پژوهش، حرکت چارچوب از «مبنای فلسفی، هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و انسان‌شناختی اسلامی» آغاز می‌شود و سپس به «هدف غایی گزارشگری مالی اسلامی» می‌رسد. در واقع، هدف گزارشگری مالی اسلامی در این چارچوب نه صرفاً سودمندی تصمیم، بلکه سودمندی برای تصمیم همراه با پاسخگویی شرعی، اجتماعی، اخلاقی و نهادی است.

یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که گزارشگری مالی اسلامی در خلأ شکل نمی‌گیرد، بلکه درون نظام اقتصادی، فقهی، حقوقی و نهادی خاصی معنا می‌یابد. این بخش از چارچوب با نظریه نهادی قابل

تبیین است؛ زیرا رویه‌های گزارشگری در محیط اسلامی تحت تأثیر فشارهای قانونی، حرفه‌ای، فقهی، هنجاری و اجتماعی قرار دارند (دی‌ماجیو و پاول، ۱۹۸۳؛ ناپیر، ۲۰۰۹). در این زمینه، بانکداری بدون ربا، بازار سرمایه اسلامی، صکوک، وقف، زکات، مقررات بانک مرکزی، نهاد ناظر بازار سرمایه، استانداردهای ملی، استانداردهای AAOIFI و الزامات فقهی، همگی بر محتوای گزارشگری اثر می‌گذارند. صالحیو همکاران (۱۳۹۶) نیز نشان داده‌اند که اجرای استانداردهای حسابداری مؤسسات مالی اسلامی در نظام بانکداری ایران با موانع درون‌بانکی، برون‌بانکی و فرابانکی روبه‌روست. بنابراین، قرار گرفتن "نظام اقتصادی اسلامی و محیط کلان نهادی" و سپس "چارچوب‌های فقهی و قواعد شریعت" در مسیر شکل‌نهایی، از نظر نظری و تجربی قابل دفاع است.

از منظر نظریه مشروعیت نیز، نهاد مالی اسلامی برای حفظ اعتماد عمومی و پذیرش اجتماعی باید نشان دهد که فعالیت‌ها، قراردادهای، درآمدها و سازوکارهای توزیع منافع آن با شریعت، عدالت و انتظارات اجتماعی سازگار است (ساجمن، ۱۹۹۵؛ حنیفه و هدی، ۲۰۰۷؛ کاملا و رمال، ۲۰۱۳). به همین دلیل، چارچوب پیشنهادی فقط به افشای وضعیت مالی، عملکرد مالی و جریان‌های نقدی اکتفا نمی‌کند، بلکه افشای ماهیت عقود اسلامی، مبنای فقهی معاملات مهم، روش تقسیم سود و زیان، ریسک‌های شرعی، درآمدهای مشکوک یا نامشروع، وجوه شرعی، مسئولیت اجتماعی و نظر هیئت یا کمیته فقهی را نیز ضروری می‌داند. این نتیجه با یافته‌های حسینی‌الاصل و جهان‌شاد (۱۳۹۸) و رجبی مقدم و همکاران (۱۴۰۰) همخوان است که بر ضرورت توسعه سطح افشا در بستر حسابداری اسلامی و شناسایی مؤلفه‌های افشای اسلامی تأکید کرده‌اند.

هسته مرکزی چارچوب تبیینی، "چارچوب نظری گزارشگری مالی اسلامی" است. این بخش، نقش واسط میان مبانی اسلامی و سازوکارهای اجرایی گزارشگری را ایفا می‌کند. در چارچوب‌های متعارف، محورهایی مانند هدف گزارشگری، ویژگی‌های کیفی اطلاعات، عناصر صورت‌های مالی، شناخت، اندازه‌گیری، ارائه و افشا برجسته‌اند (هیئت استانداردهای بین‌المللی حسابداری، ۲۰۱۸). اما در چارچوب نظری گزارشگری مالی اسلامی، افزون بر این محورها، مفاهیمی مانند مشروعیت شرعی، حق‌الناس، قواعد فقهی، درآمد حلال و نامشروع، وجوه شرعی، حاکمیت شرعی، اطمینان‌بخشی شرعی، عدالت اطلاعاتی، آثار اجتماعی و پاسخگویی شرعی نیز جایگاه محوری می‌یابند. این برداشت با چارچوب مفهومی AAOIFI که برای نهادهای مالی اسلامی تدوین شده و اهداف و مفاهیم زیربنایی حسابداری و گزارشگری مالی اسلامی را مطرح می‌کند، همخوان است (سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی، ۲۰۲۰). یافته‌های جدیدتر نیز ضرورت چنین چارچوبی را تقویت می‌کنند.

عبدالرحمن و همکاران (۲۰۲۴) در مرور نظام‌مند افشای مرتبط با شریعت نشان داده‌اند که ادبیات این حوزه از نظر موضوع، روش، سطح تحلیل، دامنه افشا و پیامدهای گزارشگری پراکندگی قابل توجهی دارد.

براین اساس، منطق چارچوب نهایی پژوهش را می‌توان به صورت حرکت از «مبانی» به «هدف»، از «هدف» به «بستر نهادی و فقهی»، از «بستر و قواعد» به «نیازهای اطلاعاتی»، از «نیازها» به «چارچوب نظری»، از «چارچوب نظری» به «استانداردها و سازوکارهای اجرایی»، و در نهایت از «فرایند گزارشگری» به «خروجی‌ها و پیامدها» توضیح داد. این منطق با رویکرد ورودی - فرآیند - خروجی نیز سازگار است؛ زیرا مبانی اسلامی، قواعد شریعت، نیازهای ذی‌نفعان و الزامات نهادی به عنوان ورودی‌های چارچوب عمل می‌کنند؛ شناخت، اندازه‌گیری، ارائه، افشا، کنترل، حسابرسی و اطمینان‌بخشی شرعی فرایندهای تبدیل‌کننده‌اند؛ و صورت‌های مالی اسلامی، گزارش انطباق شرعی، گزارش وجوه شرعی، گزارش ریسک‌های مالی و شرعی، گزارش مسئولیت اجتماعی و گزارش یکپارچه مالی - شرعی - اجتماعی، خروجی‌های نظام گزارشگری محسوب می‌شوند.

نتیجه نهایی این پژوهش آن است که چارچوب تبیینی گزارشگری مالی اسلامی باید به چهار پرسش بنیادین پاسخ دهد: آیا اطلاعات مالی نهاد اسلامی قابل اتکا، مقایسه‌پذیر و تصمیم‌مفید است؟ آیا فعالیت‌ها، قراردادهای و درآمدهای نهاد با شریعت منطبق است؟ آیا آثار اجتماعی، توزیعی و اخلاقی فعالیت‌ها شفاف گزارش شده است؟ و آیا سازوکار حاکمیت و اطمینان‌بخشی شرعی برای اعتباربخشی به اطلاعات وجود دارد؟ این چهار پرسش، معیارهای ارزیابی کارکرد چارچوب را تشکیل می‌دهند و نشان می‌دهند که گزارشگری مالی اسلامی باید هم از نظر مالی، هم از نظر شرعی، هم از نظر اجتماعی و هم از نظر نظارتی قابل ارزیابی باشد.

بنابراین، ارزش افزوده پژوهش حاضر در آن است که به جای ارائه فهرستی از موضوعات پراکنده، منطق ارتباط میان اجزای ادبیات گزارشگری مالی اسلامی را در قالب یک چارچوب تبیینی سامان می‌دهد. این چارچوب می‌تواند برای توسعه نظریه، تدوین استانداردهای بومی، ارزیابی سازگاری استانداردهای موجود با فقه، طراحی الزامات افشای اسلامی، تقویت حاکمیت شرعی و ارتقای اطمینان‌بخشی شرعی در محیط‌هایی مانند ایران کاربرد داشته باشد.

این پژوهش همانند سایر مطالعات مبتنی بر فراترکیب با محدودیت‌هایی مواجه بوده است. نخست، یافته‌های پژوهش بر مبنای مطالعات منتشرشده در پایگاه‌های علمی داخلی و خارجی استخراج شده و احتمال دارد برخی پژوهش‌های منتشرنشده، گزارش‌های حرفه‌ای یا اسناد سیاستی مرتبط در فرایند

تحلیل وارد نشده باشند. دوم، تفاوت دیدگاه‌های فقهی میان مذاهب اسلامی و همچنین تفاوت در ساختارهای نظارتی و قانونی کشورها می‌تواند بر نحوه تفسیر و اجرای مؤلفه‌های گزارشگری مالی اسلامی اثرگذار باشد.

پیشنهاد می‌شود در تحقیقات آتی، چارچوب پیشنهادی از طریق روش‌های کمی و کیفی مورد آزمون قرار گیرد. استفاده از روش دلفی با مشارکت فقها، حسابداران، حسابرسان و مدیران نهادهای مالی اسلامی می‌تواند به اعتبارسنجی ابعاد و مؤلفه‌های چارچوب کمک کند. همچنین پیشنهاد می‌شود روابط میان مؤلفه‌های چارچوب با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری یا تحلیل شبکه‌ای بررسی شود. انجام مطالعات موردی در بانک‌های اسلامی، شرکت‌های منتشرکننده صکوک، صندوق‌های سرمایه‌گذاری اسلامی، مؤسسات وقفی و خیریه نیز می‌تواند قابلیت کاربرد چارچوب را در عمل ارزیابی کند.

برای بهره‌برداری عملی از نتایج پژوهش، پیشنهاد می‌شود سازمان حسابرسی، سازمان بورس و اوراق بهادار، بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران و سایر نهادهای ناظر مالی، الزامات افشای شرعی و اجتماعی را در کنار الزامات مالی متعارف توسعه دهند. علاوه بر این، پیشنهاد می‌شود نهادهای مالی اسلامی به سمت ارائه گزارش‌های یکپارچه مالی، شرعی و اجتماعی حرکت کنند تا نیازهای اطلاعاتی طیف گسترده‌تری از ذی‌نفعان تأمین شود و اعتماد عمومی نسبت به عملکرد این نهادها افزایش یابد.

۷- تقدیر و تشکر و ملاحظات اخلاقی

بدینوسیله از اساتید راهنما و مشاور که در این پژوهش نقش بسزایی داشتند کمال تشکر و قدردانی را دارم.

فهرست منابع

- احمدپور، احمد و ابراهیمیان، سیدجواد. (۱۳۹۱)، اخلاق حسابداری و اهمیت آن در حسابداری منابع انسانی، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.
- اشرفی، محمدحسین و فصیحی، ابراهیم. (۱۴۰۲)، ضرورت گسترش سطح افشا و ارتقاء گزارشگری مالی در بستر حسابداری اسلامی جهت پیاده‌سازی حسابرسی در تراز انقلاب اسلامی. در نخستین همایش تخصصی حرفه‌ای حسابرسی مطهر. تهران.
- اسلانی، محمد؛ همت‌فر، محمود؛ لطفعلیان، فاطمه. (۱۳۹۱)، حسابرسی مبتنی بر ارزش‌های اسلامی، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.
- امیرآزاد، میرحافظ؛ برادران حسن‌زاده، رسول؛ محمدی، احمد و تقی‌زاده، هوشنگ. (۱۳۹۷)، الگوی مفهومی عوامل مؤثر بر کیفیت گزارشگری مالی در ایران به روش نظریه‌پردازی زمینه‌بنیان، پژوهش‌های حسابداری مالی، ۱۰(۴)، صص ۲۱-۴۲.
- باباجانی، جعفر و پوریان‌سب، امیر. (۱۳۸۲)، در باب چارچوب مفهومی مبتنی بر مسئولیت پاسخگویی. مطالعات تجربی حسابداری مالی، ۱(۳)، صص ۱۵۵-۱۷۱.
- باباجانی، جعفر و شکرخواه، جواد. (۱۳۹۱)، مدل مناسب حسابداری برای بانکداری اسلامی در ایران با تأکید بر عقود مشارکتی، بورس اوراق بهادار، ۵(۱۷)، صص ۱۶۳-۱۹۲.
- باباجانی، جعفر و صیدی، حجت‌الله. (۱۳۸۹)، ارائه‌ی مدلی برای گزارش‌گری مالی در بازار سرمایه‌ی کشورهای اسلامی؛ نمونه‌ی موردی ایران، پیشرفت‌های حسابداری، ۲(۱)، صص ۱-۳۷.
- بابائی، فاطمه؛ حسینی، سید علی؛ توحیدی، محمد؛ همایون، سعید. (۱۴۰۱)، گزارشگری پایداری در شرکت‌های مورد تأیید شریعت: تحلیل مقایسه‌ای در مالزی و اندونزی. تحقیقات مالی اسلامی، ۱۲(۱)، صص ۱۰۷-۱۵۲.
- بختیاری، مسعود؛ کاشانی‌پور، محمد؛ غلامی جمکرانی، رضا؛ جهانگیرنیا، حسین. (۱۳۹۸)، استراتژی تعدیل مدل کارت ارزیابی متوازن با رویکرد اسلامی، پژوهش‌های کاربردی در گزارشگری مالی، ۸(۲)، صص ۲۰۹-۲۳۴.

- برزگری خانقاه، جمال و شاکر اردکانی، علیرضا. (۱۳۹۱)، اعتمادسازی و توسعه بازار سرمایه، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.
- بشکوه، مهدی، و مرادی پورجیرندهی، مصطفی. (۱۳۹۱)، بررسی اصول اخلاقی در حسابرسی، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.
- بنی‌مهد، بهمن. (۱۳۹۱)، مطالعه ماکیاولیسم میان دانشجویان رشته حسابداری و حسابداران شاغل در حرفه، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.
- بهرامی‌نسب، علی و ابراهیمی، سیدکاظم. (۱۳۹۱)، مطالعه مقایسه‌ای اصول اخلاقی در حسابداری اسلامی و حسابداری مرسوم، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.
- تاج ملکی اسکویی، محمد و سالاری‌نژاد، علی. (۱۴۰۳)، امکان‌سنجی ایجاد همگرایی در گزارشگری مالی اسلامی با استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی. حسابداری، حسابرسی و تأمین مالی در محیط‌های اسلامی، ۲(۵)، صص ۱۳۳-۱۵۵.
- تنانی، محسن و احدی، علی. (۱۳۹۱)، حسابداری و آیین رفتار حرفه‌ای حسابداری از نگاه قرآن کریم، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.
- توحیدی، محمد؛ صبوری، علیرضا؛ رضائی هنجنی، محمدعلی و سیدخالقی، محمدرضا. (۱۴۰۳)، شناسایی و تحلیل مؤلفه‌های مهم در استقرار نظارت شرعی مطلوب در مؤسسات مالی اسلامی. اقتصاد اسلامی، ۲۴(۹۴)، صص ۷۹-۱۱۶.
- جاوید، داریوش و جهانی، پروین. (۱۳۹۱)، گذری بر حسابداری اسلامی، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.
- حاجیه، زهره و رجب‌دري، حسین. (۱۳۹۵)، بررسی میزان تعامل ابعاد مؤثر در حسابداری اسلامی با استفاده از تکنیک دیمتل. دو فصلنامه حسابداری ارزشی و رفتاری، ۱(۲)، صص ۱-۱۵.
- حاجیه، زهره و شبانی، حبیب. (۱۳۹۱)، تفکر خلاق و انتقادی در حسابداری اسلامی، حسابداری و منافع اجتماعی، ۲(۵)، صص ۷۵-۵۹۰.

حجازی، رضوان و اسماعیلی، غریبه. (۱۳۹۱)، اسلام، طبیعت و حسابداری: اصول و مفاهیم اسلامی حسابداری محیط زیست، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

حجازی، رضوان؛ اسلامی، کیمیا، و طاهری، ماندانا. (۱۳۹۱)، حسابداری پایداری و چارچوب حسابداری محیط زیست، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

حجازی، رضوان و وطن‌خواه، سمیه. (۱۳۹۱)، بررسی گزارشگری مسئولیت اجتماعی شرکتی در ایران با توجه به دیدگاه کارول، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

حسینی، سیدعلی و بابائی، فاطمه. (۱۳۹۸)، ضرورت آموزش اخلاق و ارزش‌های اسلامی در برنامه درسی حسابداری دانشگاه‌ها، حسابداری و منافع عمومی، ۹(۱)، صص ۲۱-۴۰.

حسینی، سیدعلی و بابائی، فاطمه. (۱۴۰۰)، مطالعه تطبیقی زکات واحد تجاری و قوانین و استانداردهای آن در کشورهای اسلامی، مطالعات حسابداری و حسابرسی، ۳۸، صص ۵-۲۲.

حسینی، سیدعلی؛ بابائی، فاطمه؛ توحیدی، محمد و همایون، سعید. (۱۴۰۳)، روابط متقابل و اولویت‌بندی عناصر گزارشگری پایداری شرکتی با تأکید بر اصول و ارزش‌های اسلامی، دو فصلنامه حسابداری ارزشی و رفتاری، ۹(۱۷)، صص ۱-۴۶.

حسینی‌الاصل، محسن و جهانشاد، آریتا. (۱۳۹۸)، ضرورت گسترش سطح افشاء و توسعه گزارش‌های مالی در بستر حسابداری اسلامی. پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی، ۱۱(۴۴)، صص ۲۱۷-۲۵۵.

حسینی‌الاصل، محسن؛ حیدرپور، فرزانه؛ تازی‌وردی، یدالله. (۱۳۹۸)، بررسی امکان ارائه چارچوب نظری گزارشگری مالی اسلامی بر پایه منصفانه بودن؛ همگرا با استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی، دوفصلنامه حسابداری ارزشی و رفتاری، ۴(۷)، صص ۳۴۳-۳۸۰.

حشمتی مولایی، حسین. (۱۳۹۱)، حسابداری اسلامی و نقش آن در تثبیت حساب‌های بانکی، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

خدابنده، آذر؛ رضایی، فرزین و بیگلر، کیومرث. (۱۴۰۳)، گزارشگری مالی منصفانه از دیدگاه اسلام. در هفتمین کنفرانس بین‌المللی ایده‌های نوین در مدیریت، اقتصاد، حسابداری و بانکداری.، دانشگاه آزاد واحد قزوین.

خیراللهی، فرشید و ندری، محمد. (۱۳۹۴)، تکنیک‌های تصمیم‌گیری در حسابداری مدیریت از دیدگاه اسلامی. تحقیقات مالی اسلامی، ۴(۲)، صص ۶۹-۹۶.

خواجوی، شکراله و قدیریان آرانی، محمدحسین. (۱۳۹۱)، تبیین جایگاه حسابداری اسلامی در مکتب اقتصادی اسلام، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

درویشی، مرتضی؛ نظری، رضا؛ بنی‌مهد، بهمن؛ مرادزاده‌فرد، مهدی. (۱۴۰۱)، ارائه چارچوبی برای گزارشگری مالی بانک‌ها در ایران با رویکرد بانکداری اسلامی. اقتصاد مالی، ۱۶(۴)، صص ۲۵۱-۲۷۲.

دری سده، مصطفی. (۱۳۹۱)، مثلث حسابداری، دین و سرمایه‌داری؛ بررسی تعامل‌ها و تقابل‌ها، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

دلبری، حسن. (۱۳۹۱)، بازرسی فقهی در مورد خدمات مالی اسلامی: نیازها و چالش‌ها، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

دیانتی دیلمی، زهرا و مشهدی، سیده پریسا. (۱۳۹۵)، بررسی امکان‌سنجی پیاده‌سازی حسابداری اسلامی در ایران؛ از منظر خبرگان دانشگاهی، تحقیقات مالی اسلامی، ۵(۲)، صص ۱۱۱-۱۳۲.

دیانتی دیلمی، زهرا؛ منطقی، خسرو؛ مشهدی، سیده پریسا. (۱۳۹۵)، بررسی ضرورت حسابداری اسلامی: از دید خبرگان دانشگاهی، دو فصلنامه حسابداری ارزشی و رفتاری، ۱(۱)، صص ۱-۲۴.

دیانتی دیلمی، زهرا؛ صدیقی، عبدالمجید؛ بردبار، راضیه. (۱۳۹۱)، ارتباط متقابل حسابداری و سرمایه‌داری: واکاوی تاریخی دیدگاه سومبارت. نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

دیانتی دلمی، زهرا و شادمان طالب بیگی، هادی. (۱۳۹۹)، مقایسه و رتبه‌بندی نیازهای اطلاعاتی استفاده‌کنندگان از گزارشات مالی: دیدگاه سرمایه‌گذاران و نهادهای حرفه‌ای ناظر بر گزارشگری مالی، پنجمین کنفرانس ملی اقتصاد، مدیریت و حسابداری، دانشگاه شهید چمران اهواز.

رامروز، علیرضا و سیمپاری، محمدرضا. (۱۴۰۳)، سازمان‌های فعال در حوزه حسابداری اسلامی و گزارشگری مالی اسلامی، بورس، شماره ۲۲۴ و ۲۲۵، صص ۸۲-۹۰.

رحیمی، رضا. (۱۴۰۲)، ابعادشناسی چالش‌های نهادینه‌سازی نظام بانکداری اسلامی، تحقیقات مالی اسلامی، ۱۳(۱)، صص ۱۷۹-۲۲۰.

رحیمیان، نظام‌الدین و توکل‌نیا، اسماعیل. (۱۳۹۱)، بررسی ارتباط بین به‌کارگیری مفاهیم حسابداری مسئولیت‌های اجتماعی با اندازه و عملکرد شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران. نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

رجبی مقدم، داود؛ مهربان‌پور، محمدرضا؛ غلامی جمکرانی، رضا؛ کاشانی‌پور، محمد؛ میثمی، حسین. (۱۴۰۰)، اقتصاد اسلامی و شناسایی مؤلفه‌های افشا در گزارشگری مالی اسلامی، اقتصاد اسلامی، ۲۱(۸۴)، صص ۱۶۷-۱۸۸.

رمضانی، حسین رضا؛ آذینفر، کاوه؛ غلام‌نیا روشن، حمیدرضا. (۱۴۰۱)، نقش فرهنگ اسلامی و تجربه حسابرسان در رابطه بین انصاف متقابل و کیفیت حسابرسان در شرایط محیطی ایران، قضاوت و تصمیم‌گیری در حسابداری، ۱(۲)، صص ۱۴۳-۱۶۲.

رویایی، رمضانعلی؛ افشار کاظمی، محمد علی؛ وکیلی فر، حمیدرضا؛ باغانی رمضانعلی. (۱۳۹۱)، شناسایی ارزش‌های اسلامی تاثیرگذار بر رفتارهای مالی افراد، مدیریت فرهنگی، ۱۵، صص ۳۱-۵۰.

زارع، ایمان؛ رکزاده ماهانی، علی؛ مؤمنی، فاطمه. (۱۴۰۲)، تبیین کیفیت افشاء با محوریت تئوری ساخت‌یابی از منظر اسلام. پژوهش‌های تجربی حسابداری، ۳(۱۳)، صص ۹۹-۱۳۲.

زارع، ایمان؛ مرادی، محمد؛ غلامی جمکرانی، رضا؛ بابایی فرد، اسدالله؛ جهانگیرنیا، حسین. (۱۴۰۱)، ارائه الگوی پاسخگویی در حسابداری از منظر رویکردهای اسلامی - اجتماعی، حسابداری دولتی، ۸، (۲)، صص ۳۷-۵۸.

سجادی راد، سیدمحمد و سجادی راد، صدیقه. (۱۳۹۱)، اخلاق حرفه‌ای حسابداری و حسابرسی در آینه نهج البلاغه. نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران. سعیدی، علی و سروش، ابوذر. (۱۳۸۸)، بررسی ابعاد حسابداری و مالیاتی اوراق اجاره در ایران، اقتصاد اسلامی، شماره ۳۳، صص ۳-۳۴.

سالاری نژاد، عبدالحسین و محقق، عارفه. (۱۴۰۲)، همگرایی گزارشگری مالی اسلامی و استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی: موضوعات کلان ارزش زمانی پول، رجحان محتوا بر شکل و حساب‌های مبتنی بر سرمایه‌گذاری مضاربه. در نهمین همایش بین‌المللی مدیریت و حسابداری ایران.

سلیمانی دهن‌پویان، معظمه و حبیبی، مریم. (۱۳۹۱)، مقایسه تطبیقی حسابداری اسلامی و حسابداری مرسوم: بررسی موردی اجاره‌ها، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی.

سنجری، محمدحسین. (۱۳۹۱)، مبانی تجارت، بیع و سود از منظر قرآن و حدیث. نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

شایانفر، سپیده و حجازی، رضوان. (۱۳۹۱)، حسابداری محیط زیست. نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

صالحی، زینب؛ غلامی جمکرانی، رضا؛ میثمی، حسین. (۱۳۹۶)، بررسی موانع اجرای استانداردهای حسابداری مؤسسات مالی اسلامی در نظام بانکداری ایران، اقتصاد اسلامی، شماره ۶۸، صص ۱۸۵-۲۱۱.

صالحی، مهدی و افشارقوچانی، علی. (۱۳۹۱)، بررسی ابزارهای نوین تأمین مالی اسلامی، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

صالحی، مهدی؛ شیرخانی، بهروز؛ خسروی، حمید. (۱۳۹۱)، سیر تکاملی حسابرسی اجتماعی و چالش‌های پیش‌رو از تئوری‌های غربی به سوی رهنمودهای اسلامی، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

صراف، فاطمه و محمدی، مهسا. (۱۳۹۶)، بررسی حاکمیت شرکتی و پاسخگویی با تأکید بر آیات قرآن، مطالعات حسابداری و حسابرسی، ۲۱، صص ۱-۲۷.

طالب‌نیا، قدرت‌اله و آزاد، حامد. (۱۳۹۱)، چالش‌های به‌کارگیری استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی در کشورهای اسلامی: خاورمیانه، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

عباسی، عاطفه؛ هیراد، علیرضا؛ حق‌پرست، عباسعلی؛ ستوده، رضا. (۱۴۰۴)، شاخص‌های پاسخگویی در گزارشگری مالی اسلامی، همایش ملی سرمایه‌گذاری برای تولید با نقش تحول‌آفرین حسابداری و مدیریت، دانشگاه آزاد اسلامی واحد زاهدان.

عباسی، عاطفه؛ هیراد، علیرضا؛ حق‌پرست، عباسعلی؛ ستوده، رضا. (۱۴۰۴)، شناسایی استفاده‌کنندگان اطلاعات حسابداری در گزارشگری مالی اسلامی، همایش ملی سرمایه‌گذاری برای تولید با نقش تحول‌آفرین حسابداری و مدیریت، دانشگاه آزاد اسلامی واحد زاهدان.

عباسی، یونس؛ جمشیدی‌نوید، بابک؛ قنبری، مهرداد. (۱۴۰۰)، بررسی ابعاد حاکمیت شرکتی در پارادایم اسلامی، پژوهش‌های تجربی حسابداری، ۱۱(۴)، صص ۱۸۷-۲۱۰.

عبدی‌پور، سجاد، اکبرپور، مجتبی؛ حسن‌نیا، ابوذر. (۱۳۹۱)، زمانی که آیین‌نامه اخلاق و رفتار حرفه‌ای حسابداری تحت شعاع اعتقادات دینی قرار می‌گیرد، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

عرب‌مازار یزدی، محمد؛ محسنی‌نیا، سعید؛ حسینی، سیداحسان. (۱۳۹۱)، توانمندسازی حسابداران در زمینه محاسبه خمس، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

عصری، جعفر. (۱۳۹۱)، حسابدار خلاق با کدام اخلاق، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

عظیمی، مرجان و تقی‌نژاد، زیبا. (۱۳۹۱)، الگویی برای گزارشگری مسئولیت‌های اجتماعی در نظام بانکداری اسلامی، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

عالمی، محمدرضا و بهزادپور، سمیرا. (۱۳۹۱)، چارچوبی برای گزارشگری محیط زیست از طریق صورت‌های مالی، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

علی‌زاده و رزنه، حسن. (۱۳۹۱)، حسابداری اسلامی: مباحث جاری، ریشه‌های گذشته، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

علی‌نژاد ساروکلائی، مهدی؛ افشارزیدآبادی، فاطمه؛ رحیمی‌پور، اکبر. (۱۳۹۱)، منظر پنجم کارت امتیازی متوازن در واحدهای صنعتی: دیدگاه زیست‌محیطی، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

غلامی جمکرانی، رضا. (۱۳۹۷)، مطالعه تطبیقی حسابداری عقد استصناع در نظام بانکداری ایران و سازمان حسابداری و حسابرسی مؤسسات مالی اسلامی، تحقیقات مالی اسلامی، صص ۴۵۳-۴۹۴.

غلامی جمکرانی، رضا؛ نیکومرام، هاشم؛ رهنمای رودپشتی، فریدون. (۱۳۹۲)، ضرورت چارچوب نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی از منظر خبرگان حرفه‌ای و دانشگاهی، تحقیقات مالی اسلامی، ۳(۱)، صص ۳۵-۷۲.

غلامی جمکرانی، رضا؛ نیکومرام، هاشم؛ موسویان، سیدعباس؛ رهنمای رودپشتی، فریدون. (۱۳۹۳)، مؤلفه‌های کلیدی مفاهیم نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی. دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت، ۴(۱۳)، صص ۲۳-۴۰.

فرج‌زاده دهکردی، حسن؛ مردانی، پگاه؛ فیض‌محمدی، رومینا. (۱۳۹۱)، اصول و مفروضات حسابداری و دیدگاه اسلامی از مفاهیم و عناصر چارچوب نظری حسابداری، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

کامیابی، یحیی و حسن‌نتاج کردی، محسن. (۱۳۹۷)، راهکارهای اسلامی برای مدیریت سود، مطالعات حسابداری و حسابرسی، ۷(۲۵)، صص ۷۱-۸۶.

کردستانی، غلامرضا و آزاد، حامد. (۱۳۹۱)، بررسی تطبیقی پارادایم‌های راهبری شرکتی از منظر اسلام و غرب. در نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی.

کشاوری‌نژاد، حسین؛ اسکو، وحید؛ عبدلی، محمدرضا؛ شهری، مریم. (۱۴۰۲)، ارزیابی چارچوب گزارشگری پایداری مبتنی بر شریعت تحت تأثیر ظهور محورهای متاورس در حسابداری، تحقیقات مالی اسلامی، ۱۳(۱)، صص ۱۰۹-۱۵۰.

مرادزاده‌فرد، مهدی؛ روستایی، محسن؛ سروش، امیر. (۱۳۹۱)، سیاق در دوره اسلامی، دروازه حسابداری نوین، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

ملکی اسکوئی، ملک‌تاج و سالاری‌نژاد، عبدالحسین. (۱۴۰۳)، امکان‌سنجی ایجاد همگرایی در گزارشگری مالی اسلامی با استانداردهای گزارشگری مالی بین‌المللی. حسابداری، حسابرسی و تأمین مالی در محیط‌های اسلامی، پیاپی ۵، ۱۳۲-۱۵۵.

ملکیان، اسفندیار، و سلمانی، رسول. (۱۳۹۲)، حسابداری محیط زیست از منظر اسلام، ۴(۱۱)، صص ۱۳۴-۱۲۳

مهرانی، ساسان، کرمی، غلامرضا، رام‌روز، علیرضا؛ حسینی، سیدعلی. (۱۳۹۷)، کاربرد مفهوم رجحان محتوا بر شکل در اجاره‌ها؛ چالشی در حسابداری اسلامی، پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی (پژوهشنامه حسابداری مالی و حسابرسی)، ۱۰(۳۹)، صص ۴۵-۶۳.

مهرانی، ساسان؛ کرمی، غلامرضا؛ حسینی، سیدعلی؛ رام‌روز، علیرضا. (۱۳۹۵)، ارائه مدل حسابداری اسلامی، با تأکید بر مبانی فقهی و چالش‌های بنیادی. حسابداری مدیریت، ۹(۲۹)، ۸۹-۱۱۰.

مهرانی، ساسان؛ کرمی، غلامرضا؛ حسینی، سیدعلی؛ رام‌روز، علیرضا. (۱۳۹۴)، بررسی ارائه صورت‌های مالی جدید در حسابداری اسلامی، جستارهای اقتصادی با رویکرد اسلامی، ۱۲(۲۳)، صص ۱۳۴-۱۰۹.

میرحسینی، مبیناسادات و لعل‌بار، علی. (۱۴۰۴)، الگوهای نوین گزارشگری مالی در نهادهای مالی اسلامی: مروری بر صورت‌های مالی پیشنهادی و الزامات افشا. در بیست و ششمین کنفرانس ملی اقتصاد، مدیریت و حسابداری، شیروان.

میرنیا، سیدجابر؛ سیدحمزه، مهناز؛ خیاط‌ابهری، پریناز. (۱۳۹۱)، مطالعه نگرش قرآن در خصوص مفاهیم حسابداری، حسابرسی و گزارشگری مالی، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

ناصری، کامران و خجسته، علیرضا. (۱۳۹۱)، بررسی تحلیلی تقلب رخ داده در صورت‌های مالی، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

نجفی، ابراهیم. (۱۳۹۱)، درآمدی بر دکترین حسابداری اسلامی، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

نادری، جلال؛ رامشینی، محمود؛ زارعی، فاطمه. (۱۴۰۰)، بررسی عوامل تأثیرگذار بر سواد مالی اسلامی با استفاده از تکنیک دنپ. تحقیقات مالی اسلامی، ۱۱(۱)، صص ۷۵-۱۱۰

یاری‌فرد، رسول و احسان‌ملکی، شیما. (۱۳۹۱)، بانکداری اسلامی از دیدگاه مدیران بانک‌های ایرانی، نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، تهران.

یوسفی، مرتضی؛ برادران حسن‌زاده، رسول؛ رادبین، علیرضا؛ ربی‌پور، محمدعلی؛ حسن‌زاده دلگشا، سعید. (۱۴۰۲)، شناسایی معیارهای اقتصادی گزارشگری توسعه پایدار مبتنی بر متون اسلامی در سطح شرکت‌ها. تحقیقات مالی اسلامی، ۱۲(۴)، صص ۷۲۷-۷۶۶.

-
- AAOIFI. 2020. Conceptual framework for financial reporting by Islamic financial institutions (Revised 2020). Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions.
- AAOIFI. 2024a. Financial Accounting Standard (FAS) 50: Financial reporting for Islamic investment institutions, including investment funds. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions.
- AAOIFI. 2024b. AAOIFI Accounting Board issues Financial Accounting Standard (FAS) 50 “Financial Reporting for Islamic Investment Institutions (including Investment Funds).” Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions.
- AAOIFI. 2024c. GS 1 (Revised 2024): Shari’ah governance framework. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions.
- AAOIFI. 2025. Call of papers – 6th issue of JOIFA. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions.
- Ab Ghani, N. L., N. Mohd Ariffin, and A. R. Abdul Rahman. 2024. The extent of mandatory and voluntary Shariah compliance disclosure: Evidence from Malaysian Islamic financial institutions. *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 15 (3): 443–465.
- Ababaike, M., R. Rosman, and A. Sharofiddin. 2023. The presentation and disclosure of Islamic banks’ financial statements: IFRS versus AAOIFI. In *Islamic Finance and Sustainable Development*: 115–132.
- Abdel-Magid, M. F. 1981. The theory of Islamic banking: Accounting implications. *The International Journal of Accounting* 17 (1): 79–102.
- Abdul Rahim, M., N. A. S. Shaharuddin, and N. Mohd Suki. 2023. Shariah governance disclosure and its effect on Islamic banks’ financial performance: Evidence from Malaysia and GCC countries. *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 15 (4): 619–642.

- Abdulrahman, Z., T. Ebrahimi, and B. Al-Najjar. 2024a. Exploring the nexus between Islamic financial institutions Shariah compliance disclosure and corporate governance: New insights from a cross-country analysis. *International Journal of Finance & Economics* 29 (4): 4590–4612.
- Abdulrahman, Z., T. Ebrahimi, and B. Al-Najjar. 2024b. Shariah-related disclosure: A literature review and directions for future research. *International Journal of Disclosure and Governance* 21 (4): 642–665.
- Alajmi, A. E., and B. A. Al-Shammari. 2024. Corporate governance impact on risk disclosure in Shariah-compliant financial firms of Kuwait. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. Advance online publication. doi:10.1108/JIABR-02-2024-0070.
- Alam, M. S. 2024. 30 years of research in Islamic accounting: A literature review. *PSU Research Review* 8 (2): 373–390.
- Ali, S., A. Khan, M. Shaique, R. Shaikh, and M. U. Hassan. 2025. The impact of Shariah compliance on risk disclosure practices of non-financial firms in Pakistan. *Humanities and Social Sciences Communications* 12 (1): Article 1942. doi:10.1057/s41599-025-06284-8.
- Ambashe, M. 2025. The level of compliance with AAOIFI standards by Islamic banks in UAE. *FUDMA Journal of Accounting and Finance Research* 3 (2): 121–137.
- Astuti, S., A. Rahman, and H. Y. Prabowo. 2026. Integration of Shariah audit and Shariah governance in supporting ESG compliance: A systematic literature review. *Owner: Riset & Jurnal Akuntansi* 10 (2): 972–985.
- Baydoun, N., and R. Willett. 1997. Islam and accounting: Ethical issues in the presentation of financial information. *Accounting, Commerce & Finance: The Islamic Perspective Journal* 1 (1): 1–25.
- Baydoun, N., and R. Willett. 2000. Islamic corporate reports. *Abacus* 36 (1): 71–90.

-
- Ben Said, H. 2025. Integrated reporting quality, cost of debt and market value in Islamic banks. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. Advance online publication. doi:10.1108/JIABR-02-2024-0049.
- Cohen, J. 1960. A coefficient of agreement for nominal scales. *Educational and Psychological Measurement* 20 (1): 37–46. doi:10.
- DiMaggio, P. J., and W. W. Powell. 1983. The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review* 48 (2): 147–160
- Dusuki, A. W., and N. I. Abdullah. 2007. Maqasid al-Shari'ah, maslahah, and corporate social responsibility. *The American Journal of Islamic Social Sciences* 24 (1): 25–45. doi:10.35632/ajis.v24i1.415.
- Farook, S., M. K. Hassan, and R. Lanis. 2011. Determinants of corporate social responsibility disclosure: The case of Islamic banks. *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 2 (2): 114–141.
- Freeman, R. E. 1984. *Strategic management: A stakeholder approach*. Boston, MA: Pitman Publishing.
- Gambling, T. E., and R. A. A. Karim. 1986. Islam and “social accounting.” *Journal of Business Finance & Accounting* 13 (1): 39–50.
- Hameed, S. M. I. 2000. *The need for Islamic accounting: Perceptions of its objectives and characteristics by Malaysian Muslim accountants and accounting academics*. Doctoral dissertation, University of Dundee.
- Haniffa, R. 2002. Social reporting disclosure: An Islamic perspective. *Indonesian Management & Accounting Research* 1 (2): 128–146.
- Haniffa, R., and M. Hudaib. 2007. Exploring the ethical identity of Islamic banks via communication in annual reports. *Journal of Business Ethics* 76 (1): 97–116.
- IASB. 2018. *Conceptual framework for financial reporting*. IFRS Foundation.

-
- IFRS Foundation Islamic Finance Consultative Group. 2024. Agenda Paper 4A: Updated review of Islamic financial institutions' financial statements. IFRS Foundation.
- Kamla, R., and H. G. Rammal. 2013. Social reporting by Islamic banks: Does social justice matter? *Accounting, Auditing & Accountability Journal* 26 (6): 911–945.
- Kateb, F. E., N. Boulila, and M. K. Hassan. 2026. The impact of AAOIFI accounting and auditing standards on earnings persistence and cash-flow predictability: Evidence from MENA IFIs. *Journal of Financial Reporting and Accounting*. Advance online publication. doi:10.1108/JFRA-06-2025-0449.
- Landis, J. R., and G. G. Koch. 1977. The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics* 33 (1): 159–174.
- Lewis, M. K. 2001. Islam and accounting. *Accounting Forum* 25 (2): 103–127.
- Maali, B., P. Casson, and C. Napier. 2006. Social reporting by Islamic banks. *Abacus* 42 (2): 266–289. d
- Malaysian Accounting Standards Board. 2024. Updated review of Islamic financial institutions' financial statements. Agenda Paper 4A, IFRS Foundation Islamic Finance Consultative Group.
- Meriç, A., and H. Karaca. 2026. Analysis of Islamic finance, Islamic accounting and standards research. *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 17 (4): 752–768.
- Mohamed, M., and N. Ibrahim. 2024. The Shariah non-compliance (SNC) disclosure index of Islamic banks in Malaysia. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. doi:10.1108/JIABR-02-2024-0064.
- Mohd Zain, F. A., and W. A. Wan Abdullah. 2024. Shari'ah governance disclosure: A key to financial success through governance mechanisms in Islamic banks. *Asian Journal of Business and Accounting* 17 (2): 71–112.

-
- Morshed, A. 2026. Comparative analysis of accounting standards in the Islamic banking industry: A focus on financial leasing. *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 17 (1): 59–73.
- Mukhlisin, M., and M. N. Fadzly. 2020. Institutional logics and the Islamic financial architecture: Implications for Islamic financial reporting standards. *Accounting Research Journal* 33 (3): 425–442.
- Napier, C. 2009. Defining Islamic accounting: Current issues, past roots. *Accounting History* 14 (1–2): 121–144.
- Platonova, E., M. Asutay, R. Dixon, and S. Mohammad. 2018. The impact of corporate social responsibility disclosure on financial performance: Evidence from the GCC Islamic banking sector. *Journal of Business Ethics* 151 (2): 451–471.
- Suchman, M. C. 1995. Managing legitimacy: Strategic and institutional approaches. *Academy of Management Review* 20 (3): 571–610.
- Tuychiev, M. D., and Z. B. Muhamad Sori. 2025. Reconciling global and Shariah-based accounting standards: IFRS vs. AAOIFI in Islamic finance. *SSRN Electronic Journal*. doi:10.2139/ssrn.5115905.
- Wahyuni TD, I. S. 2025. Islamic accounting knowledge: Framework and future research. *Journal of Business Studies and Management Review* 8 (2): 188–196.
- Zafar, M. B. 2024. Islamic financial accounting standards in Pakistan: A comparison with AAOIFI. *Journal of Islamic Accounting and Business Research*. Advance online publication. doi:10.1108/JIABR-10-2023-0335.

